

UNIVERZA V MARIBORU
FILOZOFSKA FAKULTETA
Oddelek za filozofijo

DIPLOMSKO DELO

Manja Omerzu

Maribor, 2012

UNIVERZA V MARIBORU
FILOZOFSKA FAKULTETA
Oddelek za filozofijo

Diplomsko delo
ARISTOTELOV SEKSIZEM

Graduation thesis
ARISTOTLE AS A MISOGYNIST

Mentor:

doc. dr. Boris Vezjak

Kandidatka:

Manja Omerzu

Maribor, 2012

Lektorica:

Bojana Samarin, prof. slovenščine

Prevajalka:

Maja Crnobrnja, prof. sociologije in angleščine

ZAHVALA

Mentorju dr. Borisu Vezjaku se iskreno zahvaljujem za strokovno vodenje, nasvete, pomoč ter spodbudo v procesu nastajanja diplomskega dela.

Zahvala pripada tudi lektorici Bojani Samarin ter prevajalki Maji Crnobrnja za potrpežljivost ter hitro in kakovostno opravljeno delo.

Še posebej pa bi se rada zahvalila mojima staršema in vsem, ki so verjeli vame.

Univerza v Mariboru

Filozofska fakulteta

IZJAVA

Podpisana MANJA OMERZU, rojena 8.12.1986, študentka Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, smer BIOLOGIJA IN FILOZOFIJA, izjavljam, da je diplomsko delo z naslovom ARISTOTELOV SEKSIZEM, pri mentorju dr. BORISU VEZJAKU, avtorsko delo.

V diplomskem delu so uporabljeni viri in literatura korektno navedeni; teksti niso prepisani brez navedbe avtorjev.

Manja Omerzu

Maribor,

11.01.2012

POVZETEK

Aristotel je ženske velikokrat označil kot manjvredne ter podrejene moškim, ta vidik pa je še posebej izražen v njegovem delu *Politika*. V ospredju pa je predvsem sedem seksističnih trditev, ki jih je moč zaslediti na področju Aristotelove biologije: (1) ženska je nepopoln moški; (2) ženska predstavlja odklon od oblike; (3) najbolj idealen potomec je sin, podoben svojemu očetu; (4) ženska se anatomsko razlikuje od moškega; (5) moški so tisti, ki vladajo, ženske pa tiste, ki ubogajo; (6) vloga žensk v razmnoževanju je podrejena ter (7) ženske so sposobne resničnega mnenja, le moški pa védenja. Njegova stališča so naletela na močan odziv s strani kritikov, ki Aristotela označujejo kot enega največjih seksistov, na drugi strani pa številni avtorji navajajo, da (predvsem njegova biologija) ne temelji na seksističnih predsodkih. V diplomskem delu smo z metodo komparativne analize prikazali splošen pregled omenjene tematike, pri čemer smo v prvem delu obravnavali področje biologije, ta pogled pa smo v drugem delu dopolnili še z Aristotelovimi trditvami na področju politike in metafizike. Za Aristotela je ženska nežnejši, manj pogumen spol, ki se podreja moškemu. Ker so ženske sposobne le resničnega mnenja, je filozofija rezervirana izključno za moške. Manjvredna pa je tudi vloga žensk v razmnoževanju, saj prispevajo le materialni vzrok. Pokazali smo, da kljub njegovim izjemnim dognanjem ne le na področju biologije, temveč v celotni filozofiji, Aristotel žensko smatra kot neenakovredno in podrejeno moškemu.

Ključne besede: Aristotel, seksizem, ženske, razlike med spoloma, biologija, filozofija.

ABSTRACT

Aristotle often described women as inferior and subordinate to men, this point of view in particular is evident in his work *Politics*. There are numerous sexist statements in the foreground which can be found in the field of Aristotle's biology: (1) a female is a disabled male; (2) females represent a deviation from the kind; (3) the ideal offspring is a male that perfectly resembles his father; (4) male and female are anatomically different; (5) the relation of male to female is ruler to ruled; (6) women's role in reproduction is inferior; (7) women are capable of a true opinion while males have the knowledge. His views were met with strong responses from the critics which describe Aristotle as one of the greatest sexists, on the other hand, many authors state (his biology in particular) is not based on sexist prejudices. In the diploma we showed a general overview of the themes mentioned above, with the method of comparative analysis, where we discussed the field of biology in the first part of the diploma and we supplemented this view with Aristotle's statements on politics and metaphysics. For Aristotle, a female is a gentle, less brave sex that subjects herself to a male's rule. Because women are capable only of a true opinion, the philosophy is reserved exclusively for men. The role of women in reproduction is also inferior to men because they contribute only a material cause. We have shown that despite his exceptionality not only in the field of biology but in the entire philosophy, Aristotle considered women as unequal to men.

Key words: Aristotle, sexism, women, gender differences, biology, philosophy.

1 UVOD.....	1
1.1 CILJI.....	5
1.2 HIPOTEZE	5
1.3 METODE.....	6
2 POLOŽAJ BIOLOGIJE V ARISTOTELOVI FILOZOFIJI	7
2.1 ARISTOTELOVA ENTOMOLOGIJA IN SEKSIZEM	8
2.2 ARGUMENTI ZA SEKSIZEM V ARISTOTELOVI BIOLOGIJI.....	10
2.2.1 ŽENSKA JE NEPOPOLN MOŠKI	10
2.2.2 ŽENSKA PREDSTAVLJA ODKLON OD OBLIKE	12
2.2.3 NAJBOLJ IDEALEN POTOMEC JE SIN, PODOBEN SVOJEMU OČETU..	15
2.2.4 ŽENSKA SE ANATOMSKO RAZLIKUJE OD MOŠKEGA.....	17
2.2.4.1 ŽENSKI MOŽGANI SO MANJŠI KOT MOŠKI	18
2.2.4.2 ŽENSKÉ KOSTI SO MEHKEJŠE OD MOŠKIH	19
2.2.4.3 ŽENSKÉ IMAJO MANJŠE ŠTEVILO ZOB KOT MOŠKI	20
2.2.5 ŽENSKÉ KOT NEŽNEJŠI, MANJ POGUMEN SPOL.....	22
2.2.5.1 NEŽNEJŠI SPOL	24
2.2.5.2 MANJ POGUMEN SPOL.....	25
2.2.6 PODREJENA VLOGA ŽENSK V RAZMNOŽEVANJU	28
2.2.6.1 VLOGA ŽENSK	28
2.2.6.2 MOŠKI PRISPEVA OBLIKO, ŽENSKA SNOV (MATERIJO)	30
2.2.6.3 MOŠKI PRISPEVA KOT AKTIVNI, ŽENSKA KOT PASIVNA	32
2.2.6.4 DUŠA	33
2.2.6.5 ŠTIRJE VZROKI ŽIVIH BITIJ	34
2.2.6.6 POMEN LOČENEGA SPOLA	37
2.2.6.7 MATI NARAVA	38
2.2.7 MOŠKI IMAJO VEDNOST, ŽENSKÉ PA RESNIČNO MNENJE	40
3 POLITIKA IN METAFIZIKA	41
3.1 ARISTOTELOV POGLED NA ŽENSKÉ V KNJIGI <i>POLITIKA</i>	41

3.1.1 MOŠKI JE TISTI, KI VLADA, ŽENSKA PA TISTA, KI UBOGA	42
3.2 METAFIZIKA	46
3.2.1 PROBLEMATIKA SNOVI (MATERIJE)	47
3.2.2 PROBLEMATIKA OBLIKE	49
4 ŽENSKA IN FILOZOFIJA	51
5 ALI ARISTOTELOV SEKSIZEM VPLIVA NA TEMELJE NJEGOVE FILOZOFIJE	52
6 ZAKLJUČEK	55
7 VIRI IN LITERATURA.....	59

1 UVOD

»Žena! Ženskam je molk nakit!' In modro sem umolknila.« (Sofokles, *Ajant*, 294)

Navedeni citat starogrškega pesnika Sofoklesa (okoli 496–406 pr. n. št.) nazorno prikazuje odnos do žensk v času antične Grčije. Gre za obdobje, ki so ga zaznamovali veliki filozofi, ki so si med drugim postavljali tudi številna vprašanja glede položaja žensk v zvezi z moškim. Eden prvih filozofov, ki je na tem področju ponudil številne odgovore, je bil Aristotel (384–322 pr. n. št.). O ženskah in njihovem položaju je pisal tako na področju biologije kot tudi na področju ontologije, politike, etike, metafizike ...

Korpus ohranjenih Aristotelovih del obsega 47 knjig ter 29 fragmentarno ohranjenih del, pri čemer določitev kronološkega zaporedja del ni mogoča¹. V tem diplomskem delu se bomo osredotočili na tista dela, kjer Aristotel obravnava ženske. Glede na številne argumente lahko predpostavimo, da je Aristotel bil seksist. Seksizem je oblika diskriminacije, ki temelji na spolni pripadnosti. S seksizmom opredeljujemo celoto prepričanj, stališč, vzorcev, ki temeljijo na strogem ločevanju dejavnosti po spolu in posameznikom podeljujejo posebne neenake lastnosti glede na spol (Erčulj, 2011, str. 18; povz. po Jogan 2001, 1).

Pri seksizmu gre torej za obliko zatiranja, pri čemer pa moramo poudariti, da vsaka oblika zatiranja ni seksistična. Tako se na tem mestu poraja vprašanje, kateri je ključni element, ki naredi določeno obliko zatiranja seksistično. Vse oblike zatiranja namreč povzročajo škodo ženskam, pri čemer poleg seksistične oblike zatiranja lahko naštejemo še zatiranje glede na telesno višino ali zatiranje glede na starost. Odgovor na zastavljeno vprašanje je naslednji: pri seksistični obliki zatiranja ne gre samo za to, da je žrtev ženska, ampak da je predmet zatiranja zaradi tega, ker je (ali se kaže kot) ženska².

Dejstvo pa je, da so bile tudi nekatere njegove trditve napačno interpretirane, pri čemer Aristotel verjetno ni želel prikazati žensk kot manjvrednih.

¹ Po Bekkerjevi in Rossovi izdaji v korpus Aristotelovih del spadajo zapisi z naslednjih področij: (1) *Organon*, (2) *Fizikalni spisi*, (3) *Metafizika*, (4) *Etični, politični, retorični spisi*, (5) *Zbirke gradiv* ter (6) *Fragmentarno ohranjena dela* (Hriberšek, *Politika* (spremna beseda), str. 20–26).

² Vir: Stanford Encyclopedia of Philosophy (<http://seop.leeds.ac.uk/entries/feminism-topics/#FemAnt>).

Diplomsko delo bomo razdelili na dva glavna dela. V prvem si bomo ogledali Aristotelovo biologijo, ki se na splošno veliko manj poudarja kot njegova bolj znana dela *Metafizika*, *Politika* ali *Etika*. Dejstvo pa je, da Aristotelova biologija ne predstavlja le vzporednice naši biologiji, ampak je že sama po sebi filozofska razprava (Gotthelf, Lennox, 1987, str. 6., povz. po Blame, 1987). Kar zadeva biologijo in seksizem, je v ospredju sedem Aristotelovih trditev, ki so naletele na najburnejši odziv:

- (1) Ženska je nepopoln moški.
- (2) Ženske so nekakšen odklon od oblike.
- (3) Najbolj idealen potomec je sin, podoben svojemu očetu.
- (4) Ženska se anatomske razlikuje od moškega.
- (5) Moški so tisti, ki vladajo, ženske pa tiste, ki ubogajo.
- (6) Vloga ženske v reprodukciji je inferiorna.
- (7) Ženske so sposobne resničnega mnenja, le moški pa vedenja.

V drugem delu diplomske naloge pa bomo predstavili Aristotelov pogled na ženske v *Politiki* ter *Metafiziki*, pri čemer bomo opazili vidno prepletanje z ostalimi področji, kot na primer v *Politiki*, kjer najdemo vrsto pasusov, ki nas usmerjajo k Aristotelovim naravoslovnim delov. Po mnenju nekaterih avtorjev nam Aristotelova biologija lahko koristi kot pomoč pri razumevanju njegove *Metafizike* (po mnenju Nietzscheja spada med 30 knjig, ki ustanavljajo in ohranjajo evropsko kulturo), kar pa daje njegovi biologiji popolnoma nov pomen.

Kot si zlahka predstavljamo, so njegova stališča glede ženske močno dvignila prah tudi pri feministkah. Nekatere med njimi so Aristotela celo označile kot enega največjih seksistov vseh časov. Med drugim so mu tudi očitali, da je zapisal neumne in nepreverjene stvari, ne da bi jih najprej vsaj pogledal. G. E. R. Lloyd je na tem mestu napisal, da je Aristotelov seksizem tisti, ki ga je vodil do številnih površnih in izredno nenatančnih trditev, katerih dejansko ne bi bilo težko preveriti (Mayhew, 2004, str. 69; povz. po Lloyd, 1983, str. 102). Dejstvo je, da je bil položaj žensk v antični Grčiji izredno podrejen. Prevladujoče takratno mnenje je namreč bilo, da so ženske nekakšni objekti, ki služijo moškim, ti pa so družbi dominirali. Javno življenje je takrat pripadalo le moškim, medtem ko so ženske bile iz javnega (oz. političnega) življenja popolnoma izključene. Glavna naloga žensk je bila skrb za hišno gospodinjstvo in otroke. Večina

žensk se prav tako ni šolala. Pri tem pa je treba poudariti, da ženske niso predstavljene kot sužnje moškim, četudi jim moški vladajo. Ti pa jim ne vladajo zato, ker je to bolje za moške, ampak zato, ker je tako bolje za ženske. Tudi grška mitologija je ženske prikazovala kot neenakopravne moškim, saj so bile velikokrat predstavljene kot kazen moškim. Enakopravnost žensk je tudi danes zelo aktualna tema. V sodobni družbi še vedno lahko govorimo o androcentризmu³, četudi je današnji položaj žensk v primerjavi s katerim koli časom v zgodovini najbolj demokratičen. V družbi namreč še vedno obstajajo nekatere prikrite oblike seksizma, s čimer je povezana spolna diskriminacija (Erčulj, 2011, str. 20).

Kljub številnim očitkom pa je Aristotelov prispevek na tem področju izjemen. Je en izmed prvih filozofov, ki je postavil temelje »dvojnosti« spolov, s čimer je po mnenju nekaterih avtorjev celo sprožil revolucijo na tem področju. Prudence Allen je to celo poimenovala »Aristotelova revolucija«, s čimer je podnaslovlila svojo knjigo *Koncept ženske*. V tem delu je Aristotelov pogled na ženske združila v naslednjo tabelo:

³ Androcentrizem je opredelitev družbe, kjer se kultura in družbeni odnosi percipirajo skozi moške oči.

	Moški	Ženska
Kot nasprotje <i>Ženska manjvredna, nasprotna moškemu</i>	oblika	materija
Vloga v reprodukciji <i>Ženska pasivna, nasproti moškemu</i>	vroč, ploden, popolno oblikovan, prispeva dušo	hladna, neplodna, nepopolno oblikovana, prispeva telo
Razum <i>Ženska nerazumska glede na moškega</i>	znanje	resnično mnenje
Značaj <i>Ženska kot neenakovreden prijatelj moškemu</i>	tisti, ki vlada	tista, ki uboga

Preglednica 1: Razlikovanje moških in žensk po Aristotelu glede na 4 kriterije: kot nasprotje, vloga v reprodukciji ter glede na razum in značaj. Povzeto po: Allen, 1985, str. 84.

1.1 CILJI

V diplomski nalogi nas bo zanimalo, ali je Aristotel ženske smatral kot enakovredne moškimi ali ne. Podrobneje si bomo ogledali njegove trditve, ki so bile označene kot seksistične. Zanimalo nas bo, ali so interpretacije teh trditve pravilne in ali bi jih lahko razložili še na kakšen drugačen način. Ali so njegova dognanja na področju biologije vplivala tudi na njegova dela na drugih področjih filozofije? Ali lahko njegova spoznanja na področju biologije razložimo tudi s pomočjo njegovega dela *Metafizika*? Zanimalo nas bo tudi, kako se kaže položaj žensk v delu *Politika*.

Prav tako si bomo ogledali, zakaj je Aristotel imel takšno mnenje in ali je to mnenje rezultat njegovih lastnih dognanj, ali pa njegove trditve predstavljajo le zrcalo takratne družbe.

Cilj diplomske naloge je tako predstaviti glavne Aristotelove trditve, na podlagi katerih se kaže manjvrednostni odnos do žensk, te trditve premisliti in jih tudi primerjati z današnjim znanjem biologije. Končno pa bomo tudi premislili, ali seksizem vpliva na samo vrednost Aristotelove filozofije.

1.2 HIPOTEZE

Predpostavljamo, da Aristotel ženske smatra kot manjvredne, saj številne njegove trditve to tezo potrjujejo. Hkrati pa tudi predpostavljamo, da so nekatere njegove trditve napačno interpretirane, saj se premalokrat poudarja družbeno in kulturno ozadje posameznih trditve.

Prav tako predpostavljamo, da so področja, na katerih je Aristotel deloval, med seboj povezana, pri čemer lahko postavimo vzporednice na področjih biologije, etike, metafizike, politike ter epistemologije.

1.3 METODE

V diplomskem delu bomo analizirali primarne ter sekundarne vire, ki obravnavajo tematiko seksizma in položaja žensk (Aristotel: *O razmnoževanju živih bitih*, Aristotel: *Politika*, R. Mayhew: *The female in Aristotle's Biology*, D.M Henry: *How Sexist Is Aristotle's Developmental Biology?*). Dejstvo je, da je dostop do nekaterih Aristotelovih del zelo omejen, zato so sekundarni viri na tem področju še posebej koristni. Uporabili bomo metodo komparativne analize. Sproti bomo posamezne trditve tudi argumentirali in končno zapisali sklep. Tako bomo na koncu podali sintezo in končno ugotovili, ali so bili na začetku zastavljeni raziskovalni cilji doseženi.

2 POLOŽAJ BIOLOGIJE V ARISTOTELOVI FILOZOFIJI

Aristotelova besedila s področja biologije predstavljajo kar četrtno vseh njegovih ohranjenih del. Poleg številnih manjših del in tekstov so na tem področju nastala tri velika dela:

- (1) *O delih živih bitij* (lat. *De partibus animalium*)
- (2) *O razmnoževanju živih bitij* (lat. *De generatione animalium*)
- (3) *Nauk o živalih* (lat. *Historia animalium*)

Aristotelova biologija ne predstavlja področja, ki je strogo ločeno od ostalih. Dandanes to teže dojamemo, saj je ločnica med naravoslovjem in družboslovjem precejšnja. Pri Aristotelu pa je moč opaziti mrežo med vsemi področji, to še posebej dokazuje povezava med biologijo in metafiziko ter etiko, ki ju kot nekakšen most povezuje delo *O duši*. Pri tem pa je pomembno poudariti, da termina 'biološki' Aristotel sam nikoli ni uporabljal in je to oznaka, ki je bila šele kasneje dodana k Aristotelu. Sam je namreč govoril o *splošnih študijah o 'naravi'*, kamor spadajo študije o rastlinah, živalih in tudi o zmožnostih duše (Gotthelf, Lennox, 1987, str. 5–6).

Aristotelov prispevek na področju biologije je izjemen. Njegovi zoološki zapisi predstavljajo prvo sistematsko in primerjalno študijo o živalih in vse do 16. stoletja ni nastalo niti eno tako podobno delo⁴. Kljub temu pa so bila njegova naravoslovna dela že v 13. stoletju prepovedana (leta 1210 so na pariški univerzi prepovedali študij njegovih naravoslovnih knjig), saj naj bi bila v nasprotju z verskimi resnicami. Prav tako je v 16. in 17. stoletju med znanstveniki vzniknilo gibanje, ki ga označujemo za naravno filozofski antiaristotelizem⁵, katerega vidnejši predstavnik je med drugimi bil filozof Francis Bacon (1561–1626) (Hriberšek, *Politika* (spremna beseda), str. 20–26). Kljub vsemu pa je poznavanje Aristotelove biologije pomembno ne le za pregled zgodovine

⁴ Vir: Stanford Encyclopedia of Philosophy (<http://plato.stanford.edu/entries/aristotle-biology/>).

⁵ Antiaristotelizem je nasprotje aristotelizma, ki je filozofska tradicija, katere delujoči navdih leži v Aristotelovih delih. Vir: <http://sl.wikipedia.org/wiki/Aristotelizem>.

ter filozofije znanosti, ampak tudi za boljše razumevanje ne-bioloških del, saj se marsikateri koncepti iz biologije ponavljajo tudi v drugih delih⁶.

Tako lahko raziskovanje ključnih terminov Aristotelove filozofije (*bitnost (substancia), oblika, vrsta, bistvo* in tudi težko prevedljivi *logos*) v biologiji predstavi popolnoma nov pogled nanje, kar pa potencialno nakazuje na vzajemni vpliv metafizike in biologije (Blame, 1987, str. 6). Montgomery Furth na tem mestu celo navede, da metafizika substance v bistvu predstavlja teoretično podlago oz. metodologijo bioloških znanosti, pri čemer bi lahko s pomočjo njegovih idej o zgradbi in delovanju živih bitij razvozlati nekatere vozle njegove ontologije (Furth, 1987, str. 23).

Tako bomo v tem delu diplomske naloge predstavili Aristotelove trditve s področja biologije, v naslednjem delu pa bomo te ugotovitve obravnavali še v povezavi s *Politiko* in *Metafiziko*.

2.1 ARISTOTELOVA ENTOMOLOGIJA IN SEKSIZEM

V tem poglavju se bomo osredotočili na Aristotelovo entomologijo⁷, natančneje na čebele. Kritiki Aristotelu očitajo, da je seksizem izrazit že pri opisovanju žuželk. Največjo težavo na tem mestu povzroča Aristotelova trditev, da se vodja čebel mora imenovati »kralj« (*king bee*), čeprav zapiše, da čebele niso ne moškega ne ženskega spola. Če pogledamo v *De generatione animalium*, vidimo, da so vodje čebel v bistvu samci in samice hkrati (oziroma nič od tega). Razlog za to je naslednji: »(Ponovno je) nerazumno domnevati, da so čebele samice ter troti samci, saj Narava ženskam nikoli ne dodeli orožja za bojevanje. Tako pri vseh čebelah najdemo želo, pri trotih pa ne. Prav tako pa ne moremo trditi, da so čebele samci in troti samice, saj moški po naravi ne skrbijo za potomce, kakor je to značilno za čebele. /.../ potomci ne nastanejo s kopulacijo čebele s čebelo ali trota s trotom, prav tako pa ne nastanejo s kopulacijo

⁶ Vir: <http://www.iep.utm.edu/aris-bio/>

⁷ Entomologija je nauk o žuželkah, ki proučuje njihovo sistematiko, fiziologijo, ekologijo in evolucijo.

čebele s trotom. Tako je (ponovno) nemogoče trditi, da so nekateri posamezniki med čebelami samci, nekateri pa samice« (Aristotel, *De generatione animalium*, 759b)⁸.

Robert Mayhew na tem mestu postavi naslednje vprašanje: ali je Aristotel sam sklenil, da je vodja čebel samec, ali je to zapisal zaradi tega, ker je samoumevno, da vodja mora biti samec? Tukaj navaja Jonathana Barnes, ki trdi, da je dejstvo, da je Aristotel živel v patriarhalni družbi, potencialno vplivalo na njegovo mnenje, in če bi torej živel v matriarhalni družbi, bi na to gledal drugače. Na podobno hierarhično ureditev pa naletimo tudi pri osah. Zanimivo pri tem pa je, da vodjo os Aristotel poimenuje »mati«, čeprav je stanje zelo podobno kot pri čebelah. Bistvena razlika med osami in čebelami pa je v njihovem razmnoževanju, natančneje v parjenju. Dejstvo je, da je za Aristotela parjenje čebel velika uganka, pri čemer mu ostane le ena možnost: čebele se razmnožujejo brez kopulacije. Pri čebelah »kralji« ustvarjajo »kralje« kot tudi čebele »delavke«. Čebele »delavke« ustvarjajo trote, pri čemer pa ne nastopi kopulacija. Prav zaradi tega Aristotel sprejme termin »kralj«. Ker pa je pri osah prisotna kopulacija, zapiše, da »mati« s parjenjem poraja tako druge »matere« kot tudi ose »delavke« (Mayhew, 2004, str. 23).

Nekateri avtorji, kot npr. Lloyd, na tem mestu opozarjajo na kontradiktornost Aristotelove biologije. Iz Aristotelovih trditev bi lahko tudi razbrali, da je po naravi vloga žensk skrb za otroke, vloga moških pa bojevanje. Dejstvo je, da to seveda ne drži, saj obstajajo tudi izjeme na tem področju. Zelo znan primer živali, kjer samci skrbijo za narod, so morski konjički. Prav tako obstajajo številni primeri, kjer so samice opremljene s »orožjem za bojevanje«, med znanimi so npr. koze in krave. Ali je možno, da Aristotel teh primerov enostavno ni poznal? Mayhew je prepričan, da je tako, saj če bi zbral ustrezne empirične podatke, bi svoje trditve prav gotovo ponovno premislil (Mayhew, 2004, str. 26).

⁸ »But, again, it is also unreasonable to suppose that the bees are female and the drones male, for Nature does not give weapons for fighting to any female, and while the drones are stingless all the bees have a sting. Nor is the opposite view reasonable, that the bees are male and drones female, for no males are in the habit of working for their offspring, but as it is the bees do this. /.../ it is plain that they are not produced from copulation, either of bee with bee or drone with drone or of bees with drones. Then, again, it is also impossible that the bees themselves should be some of them male and some female, for in all kinds of animals the two sexes differ.« (Aristotel, *De generatione animalium*, 759b).

Tukaj bi lahko premislili tudi, ali Aristotelovo mnenje ne predstavlja nekakšnega odraza takratnega splošnega mnenja. Trditve, da Narava ženskam ne podeli »orožja za bojevanje« in da moški po naravi ne skrbijo za potomce, se skorajda ne zdijo nekakšen odklon, pri čemer bi lahko sklenili, da je Aristotel kljub temu bil pod vplivom takratnega mnenja.

Mayhew pa na tem mestu zapiše, da s tem, ko ose poimenuje »matič«, priznava enakovrednost spolov. Aristotel tudi v drugih odsekih navaja, da so pri žuželkah v večini primerov samice tiste, ki so večje, prav tako pa imajo dominantnejšo vlogo pri samem spolnem odnosu: »Pri večini tistih, ki se združujejo, je samica večja kot samec. /.../ V večini primerov niso samci tisti, ki vstavljajo telesne dele v samico, ampak velja ravno obratno.« (Aristotel, *De generatione animalium*, 721a15)⁹. To pa prav gotovo ne kaže na seksizem in očitno kaže na odklon od splošnega mnenja o inferiornosti ženske v stari Grčiji (Mayhew, 2004, str. 26).

Kritiki tukaj Mayhewu očitajo, da s tem dejansko ne razloži, zakaj je Aristotel vodjo čebel imenoval »kralj«, in na tak način Aristotela ne more ubraniti seksizma (McKeen, 2007, str. 62). Kljub temu pa Mayhewu moramo dati prav, da bi, če bi Aristotel res bil seksist, tako vodjo os kot vodjo čebel poimenoval »kralj«.

2.2 ARGUMENTI ZA SEKSIZEM V ARISTOTELOVI BIOLOGIJI

2.2.1 ŽENSKA JE NEPOPOLN MOŠKI

Trditev, da je ženska nepopoln moški, podpira vladajoče mnenje, da Aristotel dela očitno razliko med spoloma. Devin M. Henry kot prvo predlaga, da si pogledamo, kaj je tisto, kar določa spol. Aristotel predlaga dve možni rešitvi: (a) očitna anatomsko razlika: zakaj je ena žival ženska in druga moški, je enostavno to, da ima ena žival ene dele telesa, druga pa druge. Vendar pa je tu še ena snov, ki določi spol, in ta je veliko bolj ključna: proizvodna spermalne tekočine. In na podlagi tega je predlagana druga rešitev

⁹ »In most of those which unite the female is larger than the male. /.../ In most cases the male does not insert any part into the female, but the female from below into the male.« (Aristotel, *De generatione animalium*, 721a15).

(b), kar določa seksualno identiteto, je prisotnost ali odsotnost te snovi. Glede na to, kar zapiše Aristotel v knjigi *De generatione animalium*, je spol ultimativno določen glede na sposobnost pretvorbe hranil¹⁰ v spermo. Vse to pa je odvisno od naravne toplote (*natural heat*). Tukaj je treba poudariti, da se ta naravna toplota ne razume v smislu temperature, ki jo zaznamo z dotikom. Večja kot je ta toplota, višja je sposobnost pretvorbe. Če je torej spol organizma določen z naravno toploto, Aristotel sklepa, da izvor spola leži v srcu.

In na kakšen način se kri pretvori v spermo? Aristotel pojasni tako: kri teče iz srca proti organom in tkivom. Tista kri, ki ostane v srcu (očitno je, da so v antični Grčiji že dobro poznali anatomijo človeka in so vedeli, da je v srcu vedno prisotno nekaj krvi), se nato pretvori v spermo. Takšno je bilo Aristotelovo razumevanje spermogeneze, kar pa pomeni, da je tako tudi ženska sposobna tvoriti spermo. Ker pa ima ženska svojo naravno toploto nižjo kot moški (je šibkejša), je zato nesposobna pretvorbe krvi v spermo. In ker se ta kri ne spremeni v spermalno tekočino, zapusti telo v obliki menstruacije, ki je hladnejša ter količinsko večja (Henry, 2007, str. 250–251).

Dejansko ima ženska potencial ali zmožnost tvoriti spermo, vendar zanjo nima dovolj toplote. Zato je ženska nepopoln moški – ker ni sposobna ustvariti sperme, ima eno pomanjkljivost in tako ne more biti popolna. Če torej pogledamo, lahko to interpretacijo Henryja razumemo tudi tako: Aristotelova trditev glede nepopolnosti ženske se ne nanaša na žensko samo, ampak na moškega. Moški, ki ni sposoben tvoriti sperme, je nepopoln, saj je tvorba sperme ena izmed ključnih lastnosti. Če kvadratu odstranimo eno stranico, potem ta lik ni več popoln, saj mu manjka ena izmed ključnih stvari. Vendar pa kljub temu ženske razlikuje od moških glede na naravno toploto, saj imajo po njegovem mnenju to toploto bistveno nižjo. Nekako ne moremo mimo občutka, da tukaj vidimo žensko kot šibkejšo od moškega. Četudi je res, da so moški v večini primerov fizično močnejši, se ne moremo popolnoma strinjati, da bi enako veljajo z naravno toploto. Da bi ugotovili, ali Aristotel tako vidi žensko šibkejšo od moškega, bomo podrobneje pogledali, kaj razume pod terminom »naravna toplota«. Naravna ali vitalna toplota je toplota, ki jo proizvede srce. Ta toplota povzroči, da kri reagira podobno, kot da bi zavrela, in se zaradi tega razširi po krvnih žilah. Svojo teorijo je dokazal tudi tako,

¹⁰ Aristotel pod besedo hranila razume kri oz. analog krvi pri tistih živalih, ki krvi nimajo.

da če srce ohladimo (ostalih organov pa ne), posameznik zaradi tega umre. Za Aristotela je naravna toplota znak superiornosti in moški imajo višjo naravno toploto kot ženske. Iz tega lahko oblikujemo:

Ženska ima nižjo naravno toploto kot moški.

∴ Ženska je inferiorna moškemu.¹¹

Strinjamo se lahko, da trditev '*Ženska je nepopoln moški*' ne drži v takšnem smislu, kot ga interpretirajo drugi avtorji, in da se torej ta nepopolnost ne nanaša na žensko, ampak na moškega, ki ni sposoben ustvariti sperme (kar je ključnega pomena). Kljub temu pa smo pokazali, da je ponovno razlikovanje med žensko in moškim v merilu nadrejenega ter podrejenega, kar pa nekako izkazuje seksizem, saj četudi ženska ni sposobna tvoriti sperme zaradi pomanjkanja »naravne toplote«, je to tisto, kar jo dela podrejeno.

Aristotelova trditev, da ima ženska nižjo naravno toploto in je s tem inferiorna oziroma podrejena moškemu, je za kritike Aristotela očitni dokaz za seksizem, s čimer prikazuje neenakovredno vlogo spolov v razmnoževanju in tudi pokaže na večvrednost moškega. To pa očitno podpira tudi takratno večinsko mnenje starih Grkov (McKeen, 2007, str. 64).

2.2.2 ŽENSKA PREDSTAVLJA ODKLON OD OBLIKE

Aristotel predstavlja obliko oz. formo stvari kot izvor identitete. Je osnova, ki vsako stvar naredi edinstveno im mu tako da intrinzično bistvo. Preden pa si ogledamo, kaj Aristotel natančneje razume pod '*odklon od oblike*', se moramo dotakniti trditve, ki jo bomo podrobneje obdelali v naslednjem poglavju. Aristotel zapiše, da obstajajo naslednja dejstva:

- (a) Sin je bolj podoben svojemu očetu in hči je bolj podobna svoji materi.
- (b) Otroci so veliko bolj podobni svojim staršem kot starim staršem, a hkrati še vedno bolj podobni starim staršem kot komer koli drugemu.

¹¹ Vir: Aristotel, *De generatione animalium*, 726b.

- (c) Tisti, ki niso podobni nobenemu izmed sorodnikov, so še vedno podobni človeškemu bitju. Ostale, ki pa niso podobni niti človeškim bitjem, pa Aristotel imenuje deformirana bitja¹².

Aristotel nadalje zapiše: »Tudi *on*, ki ni podoben kateremu izmed svojih staršev, je na neki način deformirano bitje; v takšnih primer je Narava nekako odstopila od oblike.« (Aristotel, *De generatione animalium*, 767b5)¹³. Pravilna oblika potomca bi bila podobnost svojim staršem. Če tega ne doseže, predstavlja odklon od oblike. In prvi takšen odklon od oblike je ta, da mora biti potomec ženskega namesto moškega spola. A smisel ženskega spola je »naravna nujnost«, saj pri živalih, pri katerih sta zastopana oba spola, mora obstajati tudi ženski spol (Prav tam, 767b). V tem smislu imajo ženske teleološko vrednost v Aristotelovi razvojni biologiji. Tako pa ženska predstavlja tudi dober rezultat, saj je tudi ona ključna pri reprodukciji in na koncu tudi ona pozitivno prispeva. Kljub temu da smo tukaj dokazali, da ženske imajo vlogo pri razmnoževanju, so na tem področju še številne kritike, ki pa jih bomo podrobneje obravnavali v poglavju Razmnoževanje.

Iz dejstev, ki smo jih navedli na začetku tega poglavja, lahko poskusimo oblikovati argument:

- (1) Tisti, ki niso podobni nobenemu izmed svojih sorodnikov in tudi človeškemu bitju ne, so deformirana bitja.
 - (2) Prvi tak odklon od oblik so potomci ženskega spola.
- ∴ Bitja ženskega spola so deformirana bitja.

Grški izraz '*teras*' bi lahko prevedli tudi kot pošast, spaček in če bi to vstavili v zgornji argument, bi končali s sklepom, da so ženske spački oz. pošasti. Je pa tudi res, da lahko iz citata na prejšnji strani vidimo, da je Aristotel zapisal, da je tudi *on* v nekem smislu pošast, če ni podoben svojim staršem. Iz tega bi lahko tudi sklepali, da so tudi moški lahko spački oz. pošasti. Vendar pa velja to samo za tiste moške, ki niso podobni svojim

¹² gr. *teras*.

¹³ »For even he who does not resemble his parents is already in a certain sense a monstrosity; for in these cases Nature has in a way departed from the type.« (Aristotel, *De generatione animalium*, 767b5).

staršem, medtem ko ta deformacija velja za vse ženske (ki so rezultat odklona Narave od oblike).

Zelo zanimivo pa to trditev argumentira Darrel Dobbs v svojem članku *Family Matters: Aristotle's Appreciation of Women and the Plural Structure of Society*. Na tem mestu namreč zapiše, da je popolnoma naravno, da ženska predstavlja odklon od oblike. Če moška gibanja v razmnoževanju prevladajo, bo potomec moški, če pa ne bodo uspela prevladati, bo potomec ženskega spola. Pri tem torej ne gre za nič nadrejenega ali podrejenega, ampak samo pokaže osnovne principe razmnoževanja. Še več, njegov opis, da ženska predstavlja odklon od oblike, ustreza temu, kar bi danes poimenovali *fenotipska realizacija recesivnega genotipa* (Dobbs, 1996, str. 80–81). Pri tem Aristotel uporablja termine, ki so izjemno podobni Mendlovi¹⁴ genetiki dominantnih in recesivnih genov. Da razumemo Dobbsovo trditev '*fenotipska realizacija recesivnega genotipa*', moramo poznati osnovne termine genetike, pri čemer se beseda fenotip nanaša na vse vidne lastnosti organizma (torej barva oči, las, kože, velikost, oblika obraza ...), genotip pa predstavlja celotno genetsko informacijo (torej genom). Za lažje predstavljanje bi lahko naredili primerjavo z računalniškim programom Word (ki sicer ni popolna primerjava, vendar je za naše razumevanje dovolj). Fenotip predstavlja program, kakor ga vidimo mi, genotip pa predstavlja celotni algoritem, ki stoji za programom. V Aristotelovi teoriji je tako ženski prispevek recesivni, moški pa dominantni, pri čemer moško gibanje sicer res dominira ženskemu, kljub temu pa se tudi žensko lahko uveljavi, pri čemer kaže fenotip recesivnega genotipa.

Dobbs to navaja kot glavni argument za enakovredni položaj ženske in moškega. Pa vendar se s tem, ko uporabljamo izraz dominantni in recesivni, ponovno kaže neenakost. Četudi je res, da ne moremo trditi, da so dominantni geni več 'vredni' kot recesivni, pa vendar bo v kombinacij dominantni – recesivni vedno prevladal dominantni (recesivni se bo izrazil le v kombinaciji recesivni – recesivni). Če res uporabimo kombinacijo Aristotelove trditve in Mendlove genetike, ali bi na tej podlagi res lahko trdili, da se dominantno nikakor ne kaže kot superiorno?

¹⁴ Gregor Johan Mendel (1822–1884) je bil avstrijski duhovnik in znanstvenik, ki je odkril zakonitosti dedovanja ter s tem postavil tri osnovne zakone dedovanja (zakon o uniformnosti, zakon o cepitvi gamet in zakon o neodvisnem razvrščanju znakov).

2.2.3 NAJBOLJ IDEALEN POTOMEC JE SIN, PODOBEN SVOJEMU OČETU

Ta interpretacija izhaja iz Aristotelovega zapisa, da je najbolj naravni tok dogodkov takrat, kadar gibanje¹⁵ dominira in je dominirano s strani moškega in očeta skupaj. Henry na tem mestu zapiše, da je pri tem odstavku potrebno razumevanje spermalnega gibanja: tista gibanja, ki pripadajo moškemu, so genetski faktor, ki prenaša spolno morfologijo. Tista gibanja, ki pa pripadajo očetu, pa prenašajo tisto, kar naredi potomca za individuum. Vendar tukaj Aristotel želi povedati, da je najbolj idealen rezultat razmnoževanja sin, ki je podoben očetu, a hkrati tudi hči, ki je podobna materi. Glavni cilj gibanj, ki so odgovorna za spol ter podobnost, je njuno skupno prenašanje skozi generacijo. To pomeni, da se spol in podobnost večinoma prenašata skupaj. In to je tisti kavzalni mehanizem, ki razloži, zakaj so sinovi podobni očetom in hčere materam (Henry, 2007, str. 258–259).

Pri tem se moremo za trenutek ustaviti in premisliti o tem, ali je podobnosti otrok svojim staršem res idealen rezultat. Z vidika evolucije bi lahko rekli, da so smisel spolnega razmnoževanja nove genetske kombinacije in s tem večja pestrost. Pomen te ugotovitve je ta, da se z ustvarjanjem novih genetskih kombinacij ustvarjajo nove lastnosti. Novo sicer ne pomeni vedno boljše, definitivno pa predstavlja neki razvoj. Potemtakem bi lahko bil idealni rezultat potomec, ki sicer je podoben staršem (saj od vsakega prejme polovico genskega materiala), vendar čim manj. Če pa se s tem ne strinjamo, ne najdem smiselne razlage, zakaj je podobnost staršem tako idealna? In zakaj je tisti potomec, ki ni podoben nobenemu izmed staršev, nekako deformiran?

Pri tem bi se bilo tudi ustrezno vprašati, kaj v primeru, ko je hči podoba svojemu očetu oz. sin svoji materi? Aristotel zapiše: nekateri trdijo, da je sperma nekakšna mešanica več elementov, imenovana *panspermia*. To ponazori z naslednjim primerom: če bi poskušali zmešati različne sokove v eno tekočino, potem pa bi želeli od vsakega odstraniti enako količino, bi to bilo skoraj nemogoče. V enem primeru bi vzeli enega soka več kot drugega, spet v drugem primeru bi vzeli zadostno količino enega, od drugega pa nič. In enako je s spermalno tekočino. Tudi ta tekočina predstavlja mešanico

¹⁵ Pod pojmom gibanje Aristotel razume gibanje, ki da embriu obliko. Po Aristotelu moški prispeva obliko, torej predstavlja gibanje, ženska pa snov, ki jo to gibanje oblikuje (ji da obliko).

različnih elementov in podobnost potomca je odvisna glede na to, katerih elementov dobi največ (Aristotel, *De generatione animalium*, 769a).

Pa pogledimo primerjavo te teorije z današnjo teorijo dedovanja. Danes vemo, da polovico genetskega materiala prispeva mati, drugo pa oče. Kot smo že navedli, obstajajo dominantni in recesivni geni, pri čemer v kombinaciji dveh genov za enak zapis (npr. barva oči) prevlada dominantni gen. Zgoraj navedena teorija predlaga, da količina elementov določa podobnost. Če je največ elementov za rjavo barvo oči, bo imel potomec rjave oči. Če ima eden od staršev rjave oči, bo potomec imel velike možnosti, da bo imel rjave oči. S to teorijo elementov pa se razloži tudi vprašanje, kako so hčerke podobne očetom. Če v tem primeru hči dobi več elementov očeta, bo podobna očetu.

Tudi Mayhew to teorijo razloži podobno, pri čemer uporabi primer nosa. Če moško gibanje dominira ženskemu, bo potomec imel nos takšen, kot je očetov. Če moško gibanje dominira, vendar ne dovolj, bo potomec imel nos podoben dedkovemu. Če pa moško gibanje ne dominira ženskemu, bo nos potomca podoben mami (oziroma babici) (Mayhew, 2004, str. 48).

Mayhew je na tem mestu še pokazal, da se tukaj tudi kaže enakovredna vloga ženske. Podobnost materi je namreč rezultat dominantnejšega ženskega gibanja, iz česar lahko sklenemo, da je vloga ženske (v tem pogledu) tudi dominantna in ne le podrejena ter tako popolnoma enakovredna moški. Se pa na tem mestu kaže izjemnost Aristotela, ki je s svojo teorijo *panspermie* prišel zelo blizu resničnim dejstvom dedovanja, ki so bila raziskana šele po več kot tisoč letih po njem.

Mayhewjeva obramba sicer pokaže enakovrednost ženskega spola, bi pa bilo pri tem ustrezno premisliti naslednje: Aristotel zapiše, da je potomec podoben materi takrat, kadar moško gibanje ni uspelo prevladati nad ženskim. Ali bi iz tega lahko izpeljali, da je potomec podoben materi zato, ker tako žensko gibanje *prevlada* nad moškim, ali zato, ker moško gibanje *ni uspelo* »izvesti« svoje funkcije? Nekako se namreč dozdeva, da neuspeh moškega ne implicira dominantnejše vloge ženske, ampak prikaže moškega kot ključni, odločilni faktor, žensko vlogo pa dokaj pasivno. Če citiramo Aristotela v *De generatione animalium* (767b20): »Če je generativna substanca v *katamenii* ustrezno

toplotno obdelana, bo gibanje, ki ga prispeva moški, oblikovalo embrio po svoji obliki. /.../ Če to gibanje prevlada, bo potomec moškega in ne ženskega spola, torej bo podoben očetu in ne materi. Če pa mu ne bo uspelo prevladati, bo embrio pomanjkljiv ravno v tej sposobnosti, kateri ni uspelo prevladati.«¹⁶ Očitno torej je, da podobnost materi pomeni bolj neuspeh moške naloge kot pa prevlada ženskega prispevka.

2.2.4 ŽENSKA SE ANATOMSKO RAZLIKUJE OD MOŠKEGA

V tem poglavju si bomo ogledali anatomijo, ali obstajajo anatomske razlike, ki vodijo do razlikovanja ženske od moškega, vendar moramo pri tem poudariti, da se tukaj ne bomo osredotočili na anatomske razlike, ki očitno vlada med moškim in ženskim spolom, ampak se bomo osredotočili na posebna opažanja Aristotela, pri čemer si bomo ogledali trditve, katere številni kritiki navajajo kot seksistične. Aristotelu namreč očitajo predvsem to, da je zagrešil takšne očitne napake, katerim bi se lahko izognil že z empiričnim opazovanjem (metodo, ki jo je tudi sam močno zagovarjal). Pri tem si bomo ogledali predvsem naslednje trditve:

- (a) Ženski možgani so manjši kot moški.
- (b) Ženske kosti so mehkejše od moških.
- (c) Ženske imajo manjše število zob kot moški.¹⁷

Podrobneje si bomo ogledali vsako izmed trditev ter pretehtali, ali so trditve Aristotela res seksistične ali pa so bile enostavno napak razumljene. Pri tem pa moramo poudariti, da so (ne glede na seksistične implikacije) njegova odkritja na področju biologije

¹⁶ »If the generative secretion in the catamenia is properly concocted, the movement imparted by the male will make the form of the embryo in the likeness of itself. /.../ Thus if this movement prevail, it will make the embryo male and not female, like the father and not like the mother; if it prevail not, the embryo is deficient in that faculty in which it has not prevailed.« (Aristotel, *De generatione animalium*, 767b20).

¹⁷ Trditvi 'Ženski možgani manjši od moških' ter 'Ženske kosti so mehkejše od moških' Aristotel navaja v svojem delu *O delih živih bitij* (653a28 in 655a10), trditev 'Ženske imajo manjše število zob kot moški' pa najdemo v Aristotelovem delu *Nauk o živalih* (501b19). Glej tudi: Mayhew, 2004, str.70.

spoštovanja vredna, saj je to nastajalo v času antične Grčije – dobrih 400 let pred našim štetjem.

2.2.4.1 ŽENSKI MOŽGANI SO MANJŠI KOT MOŠKI

O možganih in njihovi funkciji piše Aristotel v njegovi knjigi *O delih živih bitij* (lat. *De partibus animalium*). Glede na današnje znanje medicine je ta funkcija, ki jim jo je pripisal, mogoče videti rahlo smešna, kljub temu pa bomo videli, da Aristotel sploh ni bil tako daleč od današnjih odkritij.

Po Aristotelu je glavna funkcija možganov regulacija toplote srca. Vse v telesu mora biti v ravnovesju, in možgani so tisti, ki vzdržujejo ustrezno toploto srca. Srce pa je središče kognitivnih sposobnosti (in ne možgani, kot vemo danes). Zakaj pa je Aristotel trdil, da so moški možgani večji od žensk? Odgovor je naslednji: moški so načeloma večji kot ženske in imajo zato večjo količino krvi v področju srca (ki je tudi toplejša, kot smo omenili že v prejšnjih poglavjih). Možgani so tako regulatorji, pri čemer gre za princip: večja je potreba, večji je regulator, ki ohranja ravnotežje. Očitno je, da morata ta dva dela delovati vzajemno, in iz tega bi lahko izpeljali, da večji možgani morajo pomeniti večjo kognitivno sposobnost. Vendar Aristotel dejansko nikoli ni povezal kognicije s samo velikostjo možganov, ampak je samo predstavil njuno biološko sorazmernost (Mayhew, 2004, str. 70–72).

Kot smo povedali že v uvodu tega podpoglavja, Aristotel ni bil tako daleč od resnice. Današnje raziskave so pokazale, da so ženski možgani dejansko manjši od moških (po nekaterih raziskavah tudi okoli 10 %) ¹⁸, vendar pri možganih večje ne pomeni nujno tudi pametnejše. Ključna razlika med možgani žensk in moških se namreč nahaja v razvitosti določenih možganskih področij, kar pa razloži, zakaj so ženske na določenih področjih boljše od moških, in obratno. Če so torej kognitivne sposobnosti moških in žensk nekako enake, pa se tukaj lahko poraja vprašanje, zakaj je večina velikih umov v zgodovini bila moškega spola. Ključni faktor v tem primeru je po mojem mnenju okolje, ki je večinoma bilo zelo neugodno za uveljavljanje žensk. Prevladujoče mnenje,

¹⁸ Vir: <http://www.webmd.com/balance/features/how-male-female-brains-differ?page=2>

da ženske morajo ostati doma ter skrbeti za otroke, velikokrat sploh ni dalo možnosti ženskam, da bi se uveljavile. Dejstvo pa je, da te Aristotelove trditve ne moremo označiti kot seksistične, saj z zapisom o velikosti možganov ni ciljalo na védnost, ampak je samo predstavil sorazmerje, ki velja: manjše telo – manjši možgani, večje telo – večji možgani, kar pomeni, da imajo ženske manjše možgane zato, ker imajo manjše telo, in ne zato, ker imajo manjše kognitivne sposobnosti.

2.2.4.2 ŽENSKÉ KOSTI SO MEHKEJŠE OD MOŠKIH

Aristotel je na področju biologije naredil zelo veliko, veliko pozornosti je posvetil zoologiji, pri čemer je preučeval tudi kosti različnih vrst živali. Opazil je, da med različnimi vrstami obstajajo velike razlike v zgradbi kosti, pri čemer je v besedilu *O delih živih bitij* (655a10) tudi zapisal: »Tiste živali, ki so večje, potrebujejo močnejšo, večjo in trdnejšo zgradbo kosti, še posebej je to pomembno pri plenilcih. Zaradi tega so kosti samcev trše kot kosti žensk, še posebej pri mesojedcih, kot na primer pri levih.«¹⁹ Dobro bi bilo na tem mestu poudariti, da pri levih lovljenje opravljajo tudi samice, glede na to pa bi samice morale imeti kosti enako močno razvite kot samci. Ali je Aristotel na tem mestu dejansko trdil, da je ženski spol inferiorni moškemu? Na to vprašanje lahko nikalno odgovorimo, če ponovno navedemo ugotovitve prejšnjega podpoglavja. Samci so v večini primerov večji od samic, in če upoštevamo sorazmernost velikosti telesa in kosti, vidimo, da so njihove kosti tako močne le zaradi večjega telesa. Dejstvo namreč je, da kosti predstavljajo ogrodje telesa, pri čemer večje telo potrebuje tudi večje (močnejše) ogrodje.

Če z živali sedaj preidemo na ljudi in poskušamo najti razlago, zakaj je Aristotel zapisal, da so kosti žensk mehkejše od moških, si moramo ogledati ključne faktorje, ki vplivajo na okostje človeka. Pri tem je zelo pomembna prehrana, natančneje vitamina C in D. Dejstvo je, da so v obdobju pomanjkanja in lakote najbolj ranljiva skupina otroci,

¹⁹ »For animals that are large, there is need of supports which are stronger, larger and harder, especially for those among them that are more predatory. For this reason the bones of the males are harder than those of the females, especially those of the carnivores..., such as the lion« (Aristotel, *De partibus animalium*, 655a10). Glej tudi: Mayhew, 2004, str. 78.

takoj za njimi pa ženske. Če je torej Aristotel res pregledal okostje žensk in na podlagi tega sklenil, da so te kosti mehkejše od moških, so te ženske morale bolehati za osteoporozo²⁰. Aristotelov sklep torej temelji na empiričnem raziskovanju, pri čemer je vzrok za tak rezultat predvsem v slabem vzorcu, in ne Aristotelov seksizem. Osteoporozna je še posebej poudarjena pri starejših ženskah in večja verjetnost je, da je Aristotel pregledoval trupla starejših kot pa mlajših žensk (Mayhew, 2004, str. 79–80). Tukaj pa lahko omenimo še, da je Aristotel imel verjetno večji dostop do trupel mlajših moških, ki so v bitkah umrli. Tako pa je dejansko primerjal kosti mlajših moških ter starejših žensk, pri čemer je takšen rezultat, ki ga je Aristotel zabeležil, povsem verjeten.

2.2.4.3 ŽENSKES IMAJO MANJŠE ŠTEVILO ZOB KOT MOŠKI

Tukaj si bomo ogledali eno izmed slavnejših izjav Aristotela, ki je naletela na številne kritike (med drugim tudi na rahlo posmehljivo kritiko Bertranda Russella)²¹. Aristotel je namreč zapisal, da imajo samci ovc, koz, prašičev in ljudi več zob kot samice. Zakaj je Aristotel prišel do takšnega zaključka? Mayhew citira avtorja Georga Hariga in Jutta Kollescha²², ki sta predstavila naslednje možnosti:

- (a) Po naključju je naletel na samice, ki so imele nenormalno število zob.
- (b) Primerjal je živali različnih starosti.
- (c) Pregledal je le eno žensko, kateri pa so manjkali modrostni zobje.

²⁰ Osteoporozna je bolezen, pri kateri gre za zmanjševanje kostnega tkiva, posledica česar je krhkost kosti, ki se zelo hitro zlomijo.

²¹ B. Russel, valižanski filozof (1872–1970) je leta 1950 zapisal: Aristotel bi se lahko izognil napačnemu mišljenju, da imajo ženske manj zob kot moški, če bi le prosil gospo Aristotel, da odpre svoja usta, in ji tako preštel zobe. Tega ni storil, ker je mislil, da ve. Mišljenje, da imaš vedenje, ga pa v bistvu nimaš, je usodna napaka (Mayhew, 2004, str. 81; povz. po Russel, 1950).

²² Georg Harig (1935–1989), nemški zdravnik in zgodovinar, ter Jutta Kollesch sta te trditve zapisala v svoji knjigi *Neue Tendenzen in der Forschung zur Geschichte der Antiken Medizin und Wissenschaft* (1977).

Zadnjo možnost moramo izključiti, saj Aristotel v knjigi *Nauk o živalih* piše o modrostnih zobeh, pri čemer se zaveda, da modrostni zobje lahko zrastejo v mladosti, lahko pa tudi v starejših letih. Če pogledamo drugo trditev in raziščemo, kako se število zob razlikuje v času odraščanja določene živali, vidimo, da je takšno napako zlahka zagrešiti. Glede na to, da določeni zobje zrastejo v določenih letih, pomeni, da primerjava osebkov v različnih starostnih obdobjih dejansko prinese različne rezultate (Mayhew, 2004, str. 81–83).

Na tem mestu je vredno razmisliti o naslednjem: četudi je Aristotel zagrešil takšno napako, kako je možno, da je manjše število zob vedno zabeležil le pri samicah? Tudi samci gredo v času odraščanja skozi enake faze razvoja, pri čemer imajo mlajši osebki manjše število zob kot starejši. Ali je možno, da je Aristotel vedno primerjal starejše samce z mlajšimi samicami? Oziroma, če res ni poznal biologije teh živali do te mere, da bi vedel, pri katerih letih zrastejo določeni zobje, kako bi razlagal primerjavo mlajšega samca s starejšo samico (kjer bi število zob pri samici presegalo število zob pri samcu)? Očitno ta možnost, ki sta jo predlagala Harig in Kollesch, ni popolnoma ustrezna. Mayhew je nadalje predlagal, da poskušamo ugotoviti, ali je Aristotel do tega zaključka prišel na podlagi primerjanja ljudi različnih starosti. Tudi tukaj bi lahko zagrešil podobno napako, pri čemer bi primerjal mlajšo žensko s starejšim moškim, ali obratno. Tukaj pa velja še nekaj: po veliki verjetnosti so starejši ljudje začeli izgubljati zobe, pri čemer bi starejši moški tako imel manjše število zob kot mlajša ženska. Torej tudi ta teorija pade.

Sedaj si oglejmo še prvo trditev, s katero bi lahko ubranili Aristotela in njegovo sporno izjavo. Mayhew na tem mestu navede dobro razlago, ki jo je zapisala Lesley Ann Dean-Jones (1994): moški so v tistem času bili deležni veliko bolj kvalitetne hrane kot ženske, poleg tega je veliko žensk izgubilo svoje zobe v času nosečnosti zaradi primanjkovanja kalcija. Zanimivo je, da je v tistem času že obstajalo delo Hipokrata, v katerem je »oče medicine« zapisal, da imajo moški in ženske enako število zob. Tukaj se poraja vprašanje, ali je Aristotel pregledal to delo, preden je zapisal svoje ugotovitve. Ne glede na to pa je očitno, da je moral opraviti opazovanja določenega števila živali in na tej podlagi oblikovati svoje mnenje (Mayhew, 2004, str. 83–84).

Očitno je zelo težko ugotoviti, na podlagi česa je Aristotel zapisal to sporno trditev, vendar pa moramo poudariti, da pri Aristotelu nikoli ni moč zaslediti povezave med manjšim številom zob in manjvrednostjo ženskega spola. Zanimivo je, da številni avtorji navajajo to Aristotelovo trditev kot očitno seksistično, ne da bi pred tem dobro preučili Aristotelovo biologijo. Dejstvo je, da manjše število nečesa ne pomeni nujno manjše vrednosti. Potencialna povezava bi lahko bila med številom zob in pametjo. Če bi Aristotel v svoji biologiji to zapisal, bi njegovo trditev z lahkoto označili kot seksistično. Tudi funkcija zob ni nikoli v povezavi s pametjo, saj funkcijo zob opredeli kot naslednjo: »Glede na zapisano živali nimajo zob zaradi določenega namena, prav tako ne zaradi enakega pomena, ampak jih imajo določene živali le za prehranjevanje, druge pa tudi za bojevanje in oglašanje.« (Aristotel, *De generatione animalium*, 788a)²³.

Iz tega torej sledi, da te Aristotelove trditve nikakor ne moremo označiti kot seksistične, saj se ne nanašajo na manjvrednost žensk. Očitno ti rezultati temeljijo na raziskavah, pri katerih bi sicer lahko dvomili v njihovo ustreznost (npr. reprezentativnost vzorca), težko pa na podlagi njih zaključimo, da je Aristotel na tak način želel prikazati ženske kot manjvredne.

2.2.5 ŽENSKE KOT NEŽNEJŠI, MANJ POGUMEN SPOL

V tem poglavju se bomo osredotočili na značajske lastnosti žensk. Aristotel je že v *Politiki* pisal o odnosu med žensko in moškim, ki je kot odnos med vladajočim in vladanim: »*Politika* je torej razprava o praktični filozofiji, ki združuje analizo različnih vrst oblasti in ustavnih sistemov, ter razmišljanje o tem, kako lahko politik doseže omenjeni glavni smoter, na kaj mora biti pozoren in katere dejavnike mora upoštevati.« (Hriberšek, *Politika* (spremna beseda), str. 44). Po njegovem so namreč le moški sposobni vodenja, saj imajo le moški védenje, ki je ključna lastnost voditeljev, medtem ko so ženske sposobne le resničnega mnenja (podrobneje si bomo Aristotelov pogled na ženske v *Politiki* ogledali v kasnejšem poglavju). Glede na njihovo 'naravno toploto' se

²³ »With regard to the teeth it has been stated previously that they do not exist for a single purpose nor for the same purpose in all animals, but in some for nutrition only, in others also for fighting and for vocal speech.« (Aristotel, *De generatione animalium*, 788a).

ženske smatrajo kot hladnejše, s čimer so tudi povezane naslednje lastnosti: so manj samozavestne, šibkejše in hitreje podležejo skušnjavi. Pri tem pa je pomemben še en faktor – globina glasu. Po Aristotelu je namreč globlji glas simbol plemenitega značaja in ženski glas je višji od moškega ravno zaradi njihove šibkosti (Clark, 1999, str. 14).

O značaju žensk Aristotel piše tudi v knjigi *Nauk o živalih (Historia animālium)*, pri čemer ženskam pripiše naslednje značajske lastnosti²⁴:

Pozitivne lastnosti	Negativne lastnosti
Ženske so bolj sočutne	Ženske so brez sramu in bolj nesramne
Ženske so bolj pozorne do mladih ljudi	Ženske nimajo nadzora nad čustvi: so bolj nagnjene k jokju, ljubosumju, se več pritožujejo
Ženske so bolj pazljive in pozorne	Ženske so manj pogumne, se hitreje umaknejo (so bolj boječe)
	Ženske več lažejo, so bolj zvite in resnice ne povejo v oči

Preglednica 2: Primerjava pozitivnih in negativnih značajskih lastnosti po Aristotelu, povzeto po: Mayhew, 2004, str. 93–94.

Dejstvo pa je, da četudi so moški bolj sposobni vodenja, se ženska naklonjenost do mladih ljudi še posebej odraža v vzgoji, s čimer pa imajo ženske vodilni položaj v zadevah, ki zadevajo psihično in čustveno dobrobit (Dobbs, 1996, str. 87).

Podrobneje si bomo ogledali dve lastnosti žensk, in sicer se bomo najprej lotili termina 'nežnejši' in pogledali, kaj Aristotel razume pod tem terminom. Nadalje pa si bomo ogledali še pogumnost žensk in razmislili, ali se v katerih od teh dveh stališč kaže seksizem.

²⁴ »All females are less spirited than males /.../, the females are softer, more vicious, less simple, more impetuous, and more attentive to the feeding of the young, while the males, on the contrary, are more spirited, wilder, simpler, and less cunning. /.../ This is why woman is more compassionate than a man and more gives to tears, but also more jealous, more complaining, more scolding, and more apt to fight. The female is also more dispirited and more despondent than male, more shameless and more lying, /.../ the female is inclined to move than the male, and requires less nourishment.« (Aristotel, *Historia Animālium*, 608a21). Glej tudi: Mayhew, 2004, str. 93.

2.2.5.1 NEŽNEJŠI SPOL

Po Aristotelu obstajajo tri vrste hotenja (*orexis*): poželenje (*epithymia*), strast (*thymos*) in želja (*boulesis*). Aristotel v *Nikomahovi etiki* (1111b) zapiše: »Odločitev je nekaj hotenega, vendar ni isto, kajti hoteno ima širši pomenski obseg. /.../ Dalje nenadna dejanja označimo kot hotena, čeprav niso storjena na osnovi odločitve. Očitno se motijo tisti, ki označujejo odločitev kot neko poželenje, izbruh strasti, željo ali nekakšno mnenje, saj npr. nerazumska bitja ne poznajo odločitve, čeprav so deležna poželenja in strasti. Dalje: kdor se ne zna obvladati, dela pod vplivom poželenja, ne pa odločitve. In obratno: kdor se zna obvladati, dela pod vplivom odločitve, ne pa poželenja. Nadaljnji dokaz: poželenje nasprotuje odločitvi, ne nasprotuje pa poželenje poželenju; poželenje glede na to, ali je nekaj prijetno ali boleče, odločitev pa ne. Še manj more biti odločitev istovetna z izbruhom strasti. Kar se stori v strasti, se zdi, da je zelo daleč od odločitve. Odločitev tudi ni isto kot želja /.../ Kajti odločiti se ne moremo za nekaj nemogočega /.../ Želja pa lahko gre tudi za nemogočim, lahko si npr. želimo nesmrtnosti. /.../ Poleg tega je želja usmerjena bolj k samemu smotru, odločitev pa k sredstvom za doseg tega smotra.«

Želja je torej razumski nagon, medtem ko sta poželenje ter strast nerazumska, vendar pa ju človeški razum lahko nadzoruje. Pri tem pa še zapiše: »Jasno je, da sta uživanje in neugodje tisti področji, kjer je mogoče biti ali obvladan in vzdržen ali neobvladan in mehkužen.« In malo kasneje še doda: »/.../ kdor pretirano išče naslade in se pretirano izmika vsemu neprijetnemu (lakoti in žeji, vročini in mrazu – skratka, vsemu, kar je neprijetno v zvezi z dotikom in okusom) /.../ tak se imenuje neobvladan /.../ Dokaz za to je tudi dejstvo, da ljudi zavoljo teh užitkov označujemo kot 'mehkužne'.« (Aristotel, *Nikomahova etika*, 1148a7). Mayhew pa pri tem še zapiše, da se beseda 'mehkužnost' (v našem delu bomo za to besedo uporabili tudi sopomenko 'nežnost') lahko nanaša tudi na sposobnost prenašanja bolečine. Nežnost tako pomeni nesposobnost prenašanja neugodja. Po Aristotelu naj bi ženske takšne bile že po naravi. Tako so v primerjavi z moškimi manj sposobne prenašanja bolečine in shajanja brez določenih ugodnosti (Mayhew, 2004, str. 98–99).

Seveda bi to trditev z današnjimi raziskavami znanosti lahko takoj zavrnil. Številne študije so namreč pokazale, da imajo ženske višji prag bolečine kot moški, vendar bodo

večkrat pokazale čustvene odzive na bolečino. Slednje pa je lahko tudi dokaz, zakaj je Aristotel oblikoval svoje stališče, da so ženske manj sposobne prenašati bolečino. Raziskave, s katerimi smo v današnjem času prišli do takšnih spoznanj, vključujejo tehnologijo, ki je v stari Grčiji nikakor še niso poznali. Aristotel je svoje mnenje lahko oblikoval le na opazovanju.

Prav tako bi lahko zavrnilo Aristotelovo trditev, da imajo ženske manj nadzora nad čustvi kot moški. Raziskave, ki so jih izpeljali znanstveniki z univerze v Pennsylvaniji namreč kažejo, da imajo ženske dejansko večjo kontrolo nad čustvi kot moški (glede na razvitost določenega dela možganov, ki je povezano z regulacijo čustev) (Gur idr., 2002, str. 998).

Na tem mestu se lahko dotaknemo še dokaj znanih stališč, kjer ženske povezujejo s čustvi, moške pa z razumom. Gur je v svojem članku, objavljenem leta 1999, zapisal, da imajo ženski možgani večji odstotek sivine²⁵, moški pa večji odstotek beline²⁶ (Prav tam, str. 998). Seveda na podlagi tega podatka ne moremo trditi, da so ženske pametnejše od moških, vendar strogih kombinacij, kot so »ženske in čustva« ter »moški in razum«, nikakor ne moremo priznati.

2.2.5.2 MANJ POGUMEN SPOL

V povezavi s sposobnostjo prenašanja bolečine pa Aristotel razloži tudi pogum: »Kdor pretirava v strahu, je bojzljivec: zanj velja, da se boji stvari, ki se mu jih ne bi bilo treba bati, kakor se mu jih ne bi bilo treba bati itd. Tudi mu manjka drznosti; še laže pa ga prepoznamo po pretirani občutljivosti v bolečinah.« (Aristotel, *Nikomahova etika*, 1115b). To pomeni, da glede na to, da so po Aristotelu ženske bolj občutljive na bolečino, ženske torej tudi manj drzne oz. pogumne. Tudi v knjigi *Nauk o živalih* Aristotel zapiše, da so ženske manj pogumne od moških, le izjemoma to ne velja pri medvedih in leopardih. Moški spol pa je preprostejši, bolj pogumen in bolj divji. Tako

²⁵ Sivina je predel možganov, kjer so zbrana jedra živčnih celic. To območje lahko imenujemo tudi območje mišljenja ali »male sive celice«

²⁶ Belina je predel možganov, ki obdaja sivino in je sestavljena iz živčnih vlaken.

navede tudi primer glavonožcev, natančneje sip, pri katerih samci v primeru poškodbe samice le-tej priskočijo na pomoč, v obratnem primeru pa samice pobegnejo²⁷.

Aristotel ženske primerja z lisicami, pri čemer zapiše, da ženske (tako kot lisice) ne bodo silile v nevarnost in se ji bodo v večji verjetnosti umaknile. Ženske so po njegovem mnenju veliko bolj ubogljive, njihova plašljivost pa je povezana z njihovo nežnostjo. Moški pa so po njegovem mnenju bolj agresivni zaradi njihovega poguma, iz istega razloga pa je agresija manj pogosta pri ženskah (Mayhew, 2004, str. 99–101).

Danes vemo, da agresija ni povezana toliko s pogumom, kot je s samimi čustvi in njihovo kontrolo. Po Aristotelu bi ta teorija sicer padla (ženske so po njegovem sposobne manjše kontrole čustev), vendar smo v prejšnjem podpoglavju zapisali, da so po današnjih raziskavah ženske dejansko bolj sposobne kontrole čustev kot moški, kar je še posebej očitno pri agresiji.

S pomanjkanjem poguma pa naj bi bile povezane tudi »prevare« žensk. Po Aristotelu so ženske večje lažnivke, bolj pripravljene varati ter veliko manj neposredne kot moški. To naj bi bilo povezano s pogumom, saj si bodo tisti, katerim primanjkuje poguma, z večjo verjetnostjo izmislili zgodbo in na tak način dobili, kar želijo. Po drugi strani pa pogumni ravnajo v trenutku in neposredno izrazijo tisto, kar mislijo. Ženske so torej veliko bolj pripravljene lagati in varati, saj želijo doseči užitke, a se hkrati izogniti bolečini²⁸ (Mayhew, 2004 str. 101–102).

Tukaj je očitno, da Aristotel smatra ženske kot manjvredne. Očitno namreč je, da se moški in ženska značajsko razlikujeta, vendar stališča, ki jih navaja Aristotel, žensko predstavljajo inferiorno moškemu. V tem primeru gre namreč za takšne značilnosti, ki

²⁷ »But as we have said, the male is more able to help and braver than the female, since even among cephalopods, when the cuttlefish is struck by the trident, the male helps the female, whereas the female runs away when the male is struck.« (Aristotel, *Historia animālium*, 608a21). Glej tudi: Mayhew, 2004, str. 93.

²⁸ »In the realms of life involving spirit – anger, fear, revenge – women are by their nature sluggish, less able to confront or overcome their fears, less eager to exact vengeance swiftly, and less able to withstand being controlled. In the realms of life involving bodily appetites, women are by their nature more indolent and less able to resist pleasure and endure pain and discomfort.« (Aristotle, *Historia animālium*, 627a33). Glej tudi: Mayhew, 2004, str. 102.

žensko predstavljajo kot lažnivko in varljivko, kar pa so izredno negativne lastnosti. Tako pa je pogum prikazan kot izredno dobra lastnost, torej kot nekaj superiornega. In ali potemtakem moški sploh ne lažejo in varajo? Seveda na to ne moremo pristati, zato se na tem mestu poraja vprašanje, na podlagi česa je Aristotel zapisal te trditve.

Mayhew predlaga, da si ogledamo čas in kulturo, v kateri je Aristotel živel, in ali je ta vplivala na oblikovanje njegovega mnenja. Sam se strinja z navedbami Lloyda²⁹, da Aristotel do teh spoznaj ni prišel na podlagi izkušnje, kakšne so ženske po naravi, ampak na podlagi kulturne izkušnje. Stališče Aristotela bi lahko bilo le zrcalo splošno sprejetega mnenja takratnega časa (te teme smo se dotaknili že v poglavju o Aristotelovi entomologiji).

Pri tem pa je treba poudariti, da Aristotel nikoli ne trdi, da so vse ženske eksplicitno takšne, ampak da imajo večje nagnjenje k takšnemu dejanju. Dejstvo je, da se je Aristotel zavedal, da obstajajo izjeme (pri medvedjih in leopardjih samicah), zakaj potemtakem ni opazil nobene izjeme pri ženskem spolu (v tistem času so obstajale tudi ženske, ki so bile pripravljene na boj). Tukaj pa je še ena opazka, namreč v *De generatione animalium* zapiše, da so splošne značilnosti odvisne od okolja in od življenjskega načina. Tako navede celo to, da so v tistih plemenih, kjer ženske trdo delajo, navajene takšnega dela in jim to delo niti ni tako težavno (nasproti ženskam, ki tega ne počnejo). Zakaj je torej svoje stališče oblikoval le na podali grške kulture in ni raziskal še kakšne druge kulture (Mayhew, 2004, str. 105–113)?

Premislek trditve 'Ženske so manj pogumen spol' očitno vzbuja več vprašanj kot možnih odgovorov. Zelo zanimiv komentar na trditve Mayhewa pa je podal William Wians, ki je zapisal: zakaj pa bi konec koncev očitali Aristotelu, da je na njegove trditve vplivalo tudi takratno splošno mnenje o ženskah? Po Mayhewu bi Aristotel moral svoje trditve premisliti, in ker jih ni, je njegova trditev 'Ženske kot nežnejši in manj pogumen spol' močno pod vplivom takratnih predsodkov, čeprav temelji na čisto veljavnem sklepanju (Wians, 2004, str. 46).

²⁹ Sir Geoffrey Ernest Richard Lloyd o Aristotelu med drugim piše v svojem delu *Science, Folklore and Ideology* (1983).

2.2.6 PODREJENA VLOGA ŽENSK V RAZMNOŽEVANJU

2.2.6.1 VLOGA ŽENSK

Področja žensk in razmnoževanja smo se dotaknili že v enem izmed prejšnjih poglavij, kjer smo zapisali, da je ženski spol »naravna nujnost« pri živalih ločenega spola. Pokazali smo, da ženske morajo prisostvovati pri razmnoževanju, sedaj pa si bomo ogledali, kakšna je njihova vloga. Tudi tukaj je Aristotel deležen številnih kritik, ki se nanašajo na trditve v njegovem delu *De generatione animalium*. Glavna kritika je očitane, da ženske nimajo vloge v reprodukciji, saj ne prispevajo semena. Najprej bomo predstavili Mayhewjevo razlago ključnih pojmov (čeprav različni avtorji te termine različno prevajajo, prav zaradi tega pa verjetno nastajajo tudi številne razprave):

- (1) Seme (*gr. σπέρμα*): tukaj Mayhew navaja Blamovo definicijo, pri čemer se termin seme lahko nanaša na (i) seme rastline; (ii) moško spermo (*gr. γονή*); (iii) na ženski prispevek k razmnoževanju; (iv) ter na prvo stopnjo razvoja fetusa. Zgleda torej, da se termin seme nanaša tako na moški kot tudi na ženski prispevek k razmnoževanju³⁰. Aristotel v *De generatione animalium* (724a) zapiše: »Seme je stvar, iz katere so naravne stvari primarno ustvarjene.«³¹
- (2) Sperma (*gr. γονή*): pripada le moškemu.
- (3) Menstruacija (*gr. καταμήνια*): pripada le ženski.

Mayhew na tem mestu zapiše, da Aristotel včasih uporabi termin 'seme' v nevtralni obliki, pri čemer se nanaša na kakršen koli prispevek k razmnoževanju. Tako včasih zamenjuje pojma 'seme' in 'sperma', pri čemer govori o moškem prispevku k razmnoževanju, včasih pa 'seme' in 'menstruacija' za ženski prispevek (Mayhew, 2004, str. 37). Iz tega bi lahko sklepali, da se beseda 'seme' nanaša na nekaj univerzalnega. Mogoče bi celo lahko rekli, da je seme nekaj takega kot DNK. S tem ko pa Aristotel trdi, da ženska ne prispeva semena, lahko pomeni, da ne prispeva takšnega semena kot moški, ker nima enake »naravne toplote«.

³⁰ Vir: Mayhew, 2004, str. 31; povz. po Blame, 1992, str. 131.

³¹ »To be seed means to be by nature the sort of thing out of which naturally constituted things are produced in the first place.« (Aristotel, *De generatione animalium*, 724a).

Tukaj se bomo vrnili na pojem »naravne toplote«, ki smo jo obravnavali v prvem poglavju. Tako sperma kot menstruacija sta krvni višek. Pri visoki naravni toploti nastane sperma, ki se fizično razlikuje od krvi. V primeru nižje naravne toplote pa nastane menstruacija, ki zglada kot kri (zaradi premajhne toplote se namreč ne more dokončno 'predelati'). Dejstvo pa je, da se oboje smatra za nekakšen višek, in čeprav sta popolnoma drugačni, sta vendar analogni. Podobnost se kaže tudi v tem, da oboje s starostjo izgine.

Aristotel verjame, da je tako moška kot ženska vloga podobna, vendar velikokrat najdemo trditve, pri katerih ni popolnoma jasno, kaj želi Aristotel sporočiti. Tako včasih zapiše, da 'ženske ne izločajo semena', nato trdi, da 'se seme nahaja v menstruaciji', spet drugič zapiše, da 'ženske pri reprodukciji ne prispevajo semena, ampak nekaj drugega, in to sestavlja menstruacijo'. Dejstvo torej je, da je večja težava pri Aristotelu ustrezna terminologija kot njegov seksistični odnos do žensk. Da bomo torej videli povezavo med temi tremi ključnimi pojmi, bomo uporabili Mayhewo razlago: »Menstruacija je spermalni višek, ki je analogen semenu. Ženski spermalni višek na splošno imenujemo menstruacija (ki jo prav tako lahko poimenujemo seme); moški spermalni višek pa običajno imenujemo seme, čeprav lahko tudi sperma« (Mayhew, 2004, str. 34–37).

Termin »seme« se lahko uporabi tako pri ženski kot pri moškem, in kadar Aristotel zapiše, da ženske ne prispevajo semena pri reprodukciji, se to nanaša na seme, ki ni izpostavljeno takšni notranji toploti, kot je pri moškem. Vidno pa je, da se zaveda, da pri reprodukciji prispevata tako moški kot ženska. Verjetno pa je večjo težavo na tem mestu povzročila terminologija kot pa seksizem.

Če pa sprejmemo trditev, da ženska pri razmnoževanju ne prispeva semena (ne v smislu moškega semena), kakšna pa je potem takem vloga ženske v reprodukciji? Aristotel zapiše, da ženska prispeva snov, in sicer posebno vrsto snovi. Moško seme pa snov oblikuje, pri čemer lahko oblikuje le snov, ki ima potencial, da postane živo bitje, kar pomeni, da je vloga ženske pri reprodukciji prispevanje snovi, moški pa da tej snovi obliko (Allen, 1985, str. 98–99). Po Aristotelu pa je oblika superiorna glede na materijo, kar pomeni naslednje:

- (1) Ženska prispeva snov, moški prispeva obliko.

(2) Oblika je superiorna (nadrejena) snovi.

∴ Prispevek moškega je superioren glede na prispevek ženske.

Iz zapsanega lahko sklenemo, da ima ženska vlogo v razmnoževanju (četudi ne prispeva semena). Henry³² na tem mestu predstavi naslednjo prisposodo: potomec nastane iz moškega semena, ki »oblikuje« zarodek tako, kot mizar oblikuje hišo, ter iz ženskega semena, ki »gradi« zarodek tako, kot zidaki gradijo hišo (Henry, 2009, str. 370). S tem pa smo nakazali na novi očitek Aristotelu, saj je eden izmed močnih argumentov za seksizem pri Aristotelu ravno njegova trditev, da moški prispeva obliko, ki je očitno superiorna nad prispevkom ženske.

2.2.6.2 MOŠKI PRISPEVA OBLIKO, ŽENSKA SNOV (MATERIJO)

Knjiga *De generatione animalium* predstavlja Aristotelov temeljit koncept razumevanja procesov razmnoževanja ter ustvarjanja novega življenja, ki je pri živalih eden izmed najbolj zapletenih. To poskuša razložiti tudi s pomočjo terminov 'materija' in 'oblika', iz katerih so vse entitete sestavljene. Že v *Fiziki* zapiše, da spremembe potrebujejo substrat, ki se tekom prehoda ohranja, in to je 'materija'. V primeru reprodukcije živali je materija ženski prispevek menstrualne krvi. Moško seme pa je tisto, ki dovaja 'obliko'. Oblika se uveljavlja na že predobstoječi materiji in napravi entiteto (bitnost) (Connel, 2001, str. 304).

Aristotel v *De generatione animalium* (730b) zapiše: ženska je snov, iz katerega nastane novi proizvod. Ne samo da mora biti material prisoten tam, kjer se razvija zarodek, prav tako se mora material ves čas dodajati k rastočemu zarodku. Prav zaradi tega mora porod opraviti ženska. Moški pa ne prispeva snovi, ampak z gibanjem prispeva obliko, ki pa biva v duši.

Ogledali si bomo, zakaj Aristotel trdi, da moški prispeva obliko, ki je superiorna, in ženska snov, ki je inferiorna. Mayhew zapiše, da bi razlog za to lahko našli v naslednji Aristotelovi razlagi: nekaj materije, iz katere se lahko oblikuje fetus, mora biti prisotne

³² Generation of Animals, 2009, str. 370.

takoj. Nato se dodaja še druga materija, tako da fetus lahko raste. Torej, tako kot gradnja poteka na gradbišču, tako razvoj otroka poteka v ženski (Mayhew, 2004, str. 38-39). Ženska torej pripeva materijo zato, ker razvoj poteka v njej, in je ta materija nujno potrebna. Aristotel je ženski pripisal snov, ker jo tekom razvoja prispeva, in ne zato, da bi jo označil kot manjvredno. Kljub vsemu pa bi temu argumentu lahko oporekali, da je z njim Aristotel boljše pokazal, zakaj poteka razvoj fetusa v ženski, kot pa dokazal, da ženska prispeva materijo zato, ker je inferiorna moškemu.

R. J. Hankinson na tem mestu predstavi svojo interpretacijo: ženska ne prispeva samo materiala v smislu gradbenega materiala. Menstruacija je seme, ki nima dodelane oblike, saj ji manjka vir duše. Sama je sicer sposobna ustvariti potomce (primer partenogeneze³³), vendar po Aristotelu ti potomci niso sposobni normalnega razvoja. Za to je namreč potrebno pri reprodukciji sodelovanje moškega semena (ki med drugim predstavlja tudi vir duše). Žensko seme je tako materija v smislu potenciala, ki lahko sprejme dušo (Hankinson, 2009, str. 219).

Allen pa glede oblike in materije zapiše naslednje: tako kot oblika aktivira snov in ji s tem poda obliko, tako tudi moški postane vir gibanja in oblike ženske. Z nadaljnjo združitvijo moški začenja zvezo z žensko, pri čemer razvije identiteto ženske na tak način, da se prilagodi njegovim idejam. Tako kot snov, ki je brez oblike in brez življenja, tudi ženska potrebuje moškega, da oživi (Allen, 1985, str. 91). Tukaj je Allen Aristotelovo idejo o prispevkih moškega in ženske v reprodukciji dvignila na popolnoma novo raven, kjer pa se izrazito kaže manjvrednost ženske. Ženska je namreč na tak način le fizična osnova, ki pa lahko zaživi le s pomočjo moškega.

Dobbs pa na tem mestu zapiše, da ženska prispeva snov, vendar se ta snov ne smatra kot kamen ali les (torej kot nekaj popolnoma neživega), ki bo le pasivno čakala na obliko, ampak prispeva k razmnoževanju generativno substanco (tj. menstruacijo), ki je izključno njena, hkrati pa tudi *življenjski princip*, s pomočjo katerega bo potomec rasel. Moški na drugi strani pa prispeva *gibalni princip*, ki sproži in vodi luč tekom dinamičnega procesa razvoja, a je hkrati neločljivo povezan z ženskim prispevkom.

³³ Partenogeneza je oblika razmnoževanja, pri kateri se zarodek razvije iz neoplojenega jajčeca. Ta oblika razmnoževanja se pojavlja pri rastlinah kot tudi pri številnih vrstah živali. Pri sesalcih ta pojav še ni zabeležen.

Moški pa ni edini, ki prispeva formo, saj ima to sposobnost tudi ženska (o tem bomo več povedali v kasnejšem poglavju), a moški prispevek forme je tisti, ki »žival naredi za žival« (Dobbs, 1996, str. 79, 80).

2.2.6.3 MOŠKI PRISPEVA KOT AKTIVNI, ŽENSKA KOT PASIVNA

Vzporedno z navedeno trditvijo 'Moški prispeva obliko, ženska pa snov', je Aristotel označil moškega kot aktivnega, žensko pa kot pasivno. Aristotel namreč zapiše, da so moški nasploh bolj dejavni, so kot sredstvo, iz katerega izhaja začetek gibanja. Ženske pa predstavljajo ravno nasprotje in sploh ne posedujejo gibanja. Kakšna pa je potemtakem vloga žensk? Aristotel v *De generatione animalium* (729a) zapiše naslednje: »Če moški velja za aktivnega, ženska pa za pasivno, iz tega sledi, da ženska prispeva snov, na katero deluje sperma.« Tukaj Mayhew navede tudi Davida Blama³⁴, ki predlaga, da v tem primeru ne gre za primarno materijo, ampak za proksimalno, ki je v bistvu primarna materija v relaciji do zarodka. Pri tem pa je zelo pomembno, da sta gibanje in materija usklajena (Mayhew, 2004, str. 41–43).

Očitno torej je, da ženska prispeva k razmnoževanju, saj sta tako snov kot gibanje ključna faktorja, pri čemer mora biti njuno delovanje sinhrono in usklajeno. Dejstvo pa je, da s tem, ko prispeva snov, ne izraža neke aktivnosti. Gibanje je namreč tisto, ki je aktivno in ki snov oblikuje. Če vzamemo primer gline, vidimo, da če nanj ne deluje nobena sila, se ta kos ne bo spremenil. Vse spremembe gline so povezane z delovanjem sil (pa naj bo to človeška sila, sila gravitacije ...). Mayhew zapiše dobro prisposodbo: ali je ženska materija res tako nedoločena kot kos gline, ki jo šele moški oblikuje? Kot odgovor na to pa navede Aristotela: vsi deli živali, ki še bodo oblikovani, so potencialno prisotni v materiji. Ko nato prisostvuje gibanje, ena stvar preprosto sledi drugi kot pri

³⁴ David Blame je profesor klasične filozofije na University of London, navedena trditev je iz njegovega dela *Aristotle's De partibus animalium I and De generatione animalium I* (1972).

avtomatih (Aristotel, *De generatione animalium*, 741b7)³⁵. Torej je ženski prispevek k razmnoževanju potencialno gibanje, ki ga pa moški dejansko aktivira, in čeprav je ženski prispevek nekako pasiven, pa nikakor ni popolnoma neaktiven ter neopredeljen. Poseduje namreč posebno naravo, ki je sposobna gibanja in v bistvu je potencialno tako žival kot njeni deli (Mayhew, 2004, str. 50).

To pomeni, da moramo zaključiti, da je ženska res pasivna, vendar se to nanaša izključno na razmnoževanje (tudi Aristotel sam je to trdil). Iz tega pa nikakor ne moremo izpeljati, da so ženske splošno pasivna bitja, nesposobna dejavnosti. Četudi se mogoče res kaže inferiorni položaj ženske (glede na moškega), se to samo in izključno nanaša na področje razmnoževanja

2.2.6.4 DUŠA

Ko se gibljemo na področju razmnoževanja, Mayhew predlaga še en vidik, ki ga lahko upoštevamo: nastanek duše. Duša ima za Aristotela izjemen pomen, to navede tudi v knjigi *De generatione animalium* (734b): »Kajti ne obstaja nič takega kot obraz ali meso brez življenja ali duše v tem.«³⁶

Aristotel je verjel, da ima duša tri glavna polja duševnih zmožnosti:

- (1) prehranjevalna in ploditvena duša (vegetativna)
- (2) zaznavna, želelna in gibalna duša (senzitivna)
- (3) razumska, misleča ali predstavljajoča duša (intelektualna)³⁷

Prehranjevalna duša v semenu (v smislu σπέρμα) in zarodku biva potencialno. Šele ko se zarodek razvije do te stopnje, da lahko sam zaužije hrano, takrat mu prehranjevala duša dejansko pripada (Mayhew, 2004, str. 43–45). Razumska duša po Aristotelu ne

³⁵ »Now the parts of the embryo already exist potentially in the material, and so when once the principle of movement has been imparted to them they develop in a chain one after another, as the wheels are moved one by another in the automatic machines.« (Aristotel, *De generatione animalium*, 741 b7).

³⁶ οὐ γάρ ἐστι πρόσωπον μὴ ἔχον ψυχὴν οὐδὲ σάρξ (Aristotel, *De generatione animalium*, 734b).

³⁷ Vir: Aristotel, O duši, str. 31.

pride ne od očeta ne od matere, ampak od zunaj. Dejstvo namreč je, da razumska duša ne potrebuje nič fizičnega za svoje delovanje (Allen, 1985, str. 99).

Mohan Matthen zapiše naslednje: zaznavna duša pa je zastopana v moškem semenu, ki je po Aristotelu čisto seme, medtem ko za ženske zapiše, da je menstruacija seme, vendar ne čisto seme, saj mu manjka vir duše. Torej je vloga moškega pri razmnoževanju oblikovanje snovi (z gibanjem), pri čemer ne gre samo oblikovanje organov, ampak tudi vsakega dela, ki vključuje čutenje. Tako npr. roka, ki ne omogoča čutenja, v bistvu sploh ni roka. Torej ženska prispeva materijo, moški pa z gibanjem to materijo oblikuje. Da pa snov zaživi, potrebuje vir duše, ki ga dobi od moškega (Aristotel, *De generatione animalium*, 737a). Ta vir duše pa Aristotel imenuje *pneuma*, ki se nahaja v moškem semenu. *Pneuma* je nekakšne vrste 'toplota' in je tista, ki semenu daje njegovo plodnost (Matthen, 2009, str. 345).

Ali je potemtakem sploh kakšna vloga ženske pri nastanku duše? Iz zapisanega bi sklepali, da očitno ne. Henry pa na tem mestu navede primer partenogeneze (spontane oploditve), s čimer dokaže, da ženska mora prispevati vsaj en del duše. Aristotel je partenogenezo opazoval, pri čemer je ugotovil, da živali, ki se razvijejo iz takšnih jajčec, nikoli ne razvijejo senzoričnega sistema. Na podlagi tega je Aristotel sklepal, da je moški prispevek k razmnoževanju zaznavna duša. Četudi je to res, pa ženska mora prispevati prehranjevalno dušo, saj se drugače živali iz teh jajčec nikoli ne bi mogle razviti (Henry, 2009, str. 373). Dejstvo torej je, da ni moški edini vir duše in da je prispevek ženske k razmnoževanju tudi prehranjevalna duša. Tukaj bi se sicer lahko vprašali, ali je zaznavna duša superiorna prehranjevalni, in končali s sklepom, da je ženski prispevek inferiorni moškemu, kljub temu pa lahko zaključimo, da ima ženska nekakšno vlogo pri nastanku duše.

2.2.6.5 ŠTIRJE VZROKI ŽIVIH BITIJ

Vlogo ženske v reprodukciji lahko predstavimo tudi s pomočjo teorije štirih vzrokov. To teorijo Aristotel predstavi v svojem delu *Metafizika*, pomenijo pa ključni faktor v njegovih študijah o naravi. Aristotel v *Metafiziki* (983a) zapiše: »/.../ toda vzroki se izrekajo četverno, izmed katerih vidimo, da je en vzrok bitnost in bistvena bit (saj se

zakaj nazadnje zveja na obliko, vzrok in počelo pa sta prvi zakaj), drugačni vzrok pa je snov ter podlaga, spet tretji je to, od koder je začetek gibanja, za četrtega pa pravimo, da je tisti vzrok, ki se nahaja nasproti prejšnjemu, namreč smoter in dobro (to je namreč cilj vsega nastajanja ter gibanja) ...« Matthen predstavi dobro prisposodbo za lažje razumevanje teorije štirih vzrokov: »Predstavljajmo si, da mož želi zgraditi hišo. On predstavlja izvor ideje in poteka dela, zato je *gibalni vzrok*. Hiša predstavlja končni cilj (*telos*) in je tako *smotrni vzrok*. Kako pa mož ve, kako se gradnje lotiti oz. kako zna povezati končno sliko z ustreznimi koraki gradnje? V glavi ima model oz. vzorec, ki predstavlja *oblikovni vzrok*. Ta ga vodi med samim procesom gradnje, ko uporablja opeko, cement in ves gradbeni material. Ta material pa je *snovni vzrok* hiše.« (Matthen, 2009, str. 335).

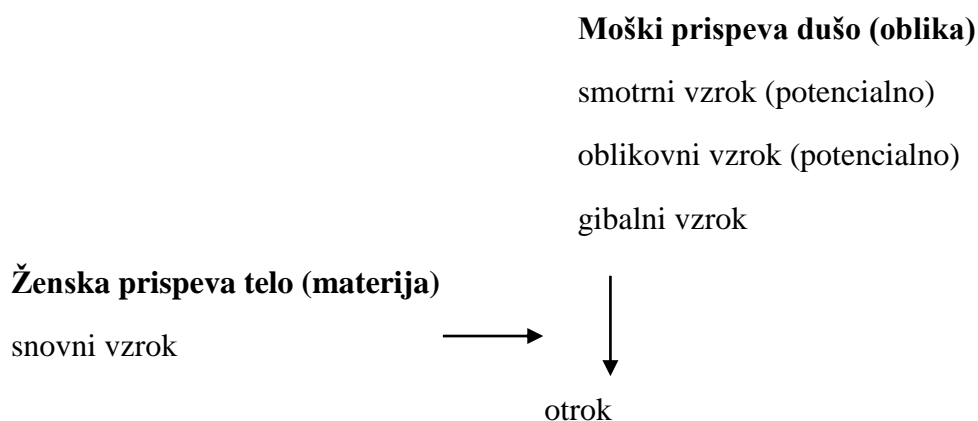
Ti štirje vzroki pa omogočajo osebni razvoj fetusa na naslednji način (Prav tam, str. 336):

Gibalni vzrok	Oblika, nastanjena v semenu
Snovni vzrok	Snov, ki ga oblikuje oblikovni vzrok: <i>katamenia</i> (menstruacija), ki čaka, da jo seme aktivira
Oblikovni vzrok	Duša
Smotrni vzrok	Fetus (otrok)

Tudi tukaj lahko vidimo, da ima ženska očitno pasivno vlogo, saj je moški bistveno bolj aktiven (kot smo zapisali jo moški mora »aktivirati«). Sklenemo sicer lahko, da ima ženska prav gotovo vlogo v razmnoževanju, saj je kot snovni vzrok pomemben faktor, a kljub temu je njena vloga razločno inferiorna moški. V embrionalnem razvoju obstaja sicer vzajemno delovanje med aktivnim potencialom v moškem semenu in pasivnim potencialom v ženski menstruaciji, vendar to delovanje 'kontrolira' oblika, ki se nahaja v semenu. Ta oblika deluje kot izurjen delavec, ki oblikuje material, prisoten v snovi, v novo živo bitje.

S pomočjo vzrokov pa lahko tudi razložimo, zakaj ženske predstavljajo odklon od oblike. Moško seme prenese svoje gibanje na ženski prispevek, pri čemer mora biti prisoten poglavitni vzrok. V določenih primerih pa semenu to ne uspe in takrat ženski prispevek sledi materialni nujnosti, ki pa ni sposobna ustvariti moškega spolnega organa. Pri tem gre za očitni neuspeh oblike glede na snovjo. Odpoved nadzora poglavitnega vzroka povzroča deformirane potomce (Matthen, 2009, str. 336).

Allen pa je na tem področju zapisala naslednje: »S tem ko se moškemu prizna prispevek duše, postane on vzrok otroka. Aristotel je namreč verjel, da morajo vse stvari biti razumljene glede na štiri vzroke, pri čemer je duša smotni, oblikovni in gibalni vzrok živega bitja.« (Allen, 1985, str. 100). Po Allenovi je prispevek vzrokov pri razmnoževanju naslednji:

Ker je oblika »boljši« vzrok stvari kot snov, potemtakem moški predstavlja primarni vzrok otroka (Allen, 1985, str. 100, povz. po J. G. Bougerol³⁸). Tako smo predstavili vlogo štirih vzrokov v osebnem razvoju živega bitja, kjer je očitno, da moški prispeva več kot ženska, to pa je prav tako očitno tudi pri prispevku vzrokov pri reprodukciji. V obeh primerih ženska prestavlja le snovni vzrok, torej material, katerega končno oblikuje moški. Zelo kontroverzna pa se zdi trditev Allenove, da glede na to, da moški prispeva gibalni vzrok, tako predstavlja primarni vzrok otroka. Dejstvo je, da je za

³⁸ Jacques Guy Bougerol je ta citat navedel v svojem delu *Introduction to the works of Bonaventure* (1964)

Aristotela oblika superiorna nad materijo, vendar bi glede samega razvoja osebka težko trdili, da je superiorni vzrok v tem primeru tudi primarni. Četudi je snov inferiorna, je za sam razvoj nujno potreba, saj oblika mora na nekaj delovati. Tako kot iz snovi same po sebi ne more nastati otrok, prav tako ne more nastati iz same oblike. Dejansko se gibljemo na takšnem področju, kjer en vzrok težko poimenujemo primarni samo zato, ker je »boljši«.

2.2.6.6 POMEN LOČENEGA SPOLA

Za Aristotela je vzrok za različna spola pri živalih teleološki, saj je to nujno za reprodukcijo, brez katere pa bitja ne morejo obstajati. Kljub temu pa ni nujno, da so vrste razdeljene na moški in ženski spol. Rastline so, tako kot živali, tudi dvospolne. Za razliko od živali pa so tako ženski kot moški organi prisotni v eni rastlini (Henry, 2007, str. 263–264). Seveda je tukaj treba dodati, da obstajajo nekatere rastline, ki imajo spole ločene. Hkrati pa obstajajo tudi živali, ki so dvospolniki, kar pomeni, da ne moremo reči, da so vse rastline dvospolne in izključno vse živali enospolne.

Aristotel nadalje razloži: razlog, zakaj imajo živali ločen spol, je ta, ker je tako boljše. Bolje je, da je nadrejeni vzrok ločen od podrejenega (inferiornega). Zato je boljše, da je en spol ločen od drugega. Oba pa imata nekaj skupnega, in to je reprodukcija. Takrat se moški združi z žensko. Torej, živali niso ločene po spolu zaradi razmnoževanja, ampak zato, ker je tako boljše. Aristotelov argument za to se glasi takole:

- (a) Za razmnoževanje je nujno, da obstaja moški in ženski spol.
- (b) En izmed teh mora biti dejavni vzrok (ki prispeva definicijo in obliko), drugi pa mora prispevati materijo.
- (c) Definicija in oblika sta superiorni materiji (ti o stvari namreč povesta več).
- (d) Kjer je le možno, naj bo superiorno ločeno od inferiornega.
- (e) Moški prispeva definicijo in obliko, ženska pa snov.

(f) Torej, bolje je, kjer je le možno, da sta moški in ženski spol ločena.³⁹

Tudi Henry predlaga podobno interpretacijo: ker materija izhaja iz oblike, je oblika ontološko predhodna materiji in v tem smislu superiorna. In namen ločitve spolov je samo ta, da ne bi prišlo do mešanja enega z drugim (Henry, 2007, str. 265–267). Če na stvar pogledamo tako, kot je predlagal Henry, bi lahko rekli, da pomen ločitve spolov ni v tem, da bo en spol nadvladoval drugemu, ampak sta spola ločena zato, ker je tako bolje. Mogoče bi se sicer lahko ustavili pri besedah 'superiorno' in 'inferiorno', saj ponovno daje vtis nadrejenosti in dominantnosti moškega.

Če se ponovno vrnemo na trditev kritikov, ki so Aristotelu očitali, da ženski ni priznal vloge v reprodukciji (ker ne prispeva semena), smo ponovno pokazali, da ima ženska vlogo v reprodukciji, pri čemer je celo nujno, da poleg moškega obstaja ženski spol. Se pa nekako spet zatakne pri besedah superiorno in inferiorno. Iz navedenega argumenta namreč lahko vidimo, da sta ženski in moški spol ločena zato, ker je bolje, da je superiorno ločeno od inferiornega. Nekako ne moremo mimo občutka, kot da dejansko gre za ločitev stvari, pri kateri je ena večvredna kot druga.

Tukaj pa Henry še doda: za Aristotela je *telos* določitve, kakšnega spola bo organizem, ohranitev vrste. Na koncu je samo pomembno, da ima organizem spol, in ne, da ima točno določen spol. Da se vrsta torej ohrani, je pomembno, da ima vsak individuum en spol in ne da ima spol, ki je »boljši« od drugega. Teleološko nujno je torej imeti spol, ampak ni teleološko nujno imeti določenega spola. Razlog, zakaj so torej ena živa bitja moški in druga ženske, je (kot smo zapisali v začetnih poglavjih te naloge) notranja toplota (Henry, 2007, str. 260–263).

2.2.6.7 MATI NARAVA

Zelo zanimivo pa Aristotel zapiše o ženskah in naravi: »Z besedo moški mislimo tisto, kar je ustvarjeno v *drugem*, z besedo ženska pa tisto, kar je ustvarjeno v *sebi*, zato prav zaradi tega marsikateri poimenujejo Naravo kot *mati*, Sonce in Nebesa pa kot *oče*, kot

³⁹ Vir: Mayhew, 2004, str. 38, 39.

povzročitelja generacije« (Aristotel, *De generatione animalium*, 716a12)⁴⁰ (tukaj je pomembno omeniti, da Aristotel sam narave nikoli ni poimenoval 'mati', je pa s tem razložil, zakaj številni poeti poimenujejo naravo kot Mater naravo. Pri tem naj bi ključnega pomena bil vpliv Sonca, ki naj bi bil vzrok generacije rastlin na zemlji, op. p.).

Tukaj se ponovno kaže izjemnost Aristotela, saj je s svojim predvidevanjem, da je Sonce vzrok generacij rastlin na Zemlji, dejansko imel posredno prav. Dejstvo je, da večina rastlin za svoje normalno delovanje nujno potrebuje vir sonca. Pri tem sicer ne moremo reči, da je sonce nekakšen »vzrok« generacije, je pa prav gotovo izjemno pomemben faktor.

Nadalje Aristotel zapiše: »Moški in ženska se razlikujeta v njunem bistvu, pri čemer je moški tisti, ki ima sposobnost ustvarjanja v drugem, ženska pa ima sposobnost ustvarjanja v sebi in iz tega nastane novo bitje«⁴¹ (Aristotel, *De generatione animalium*, 716a20).

Tukaj je vidno, da Aristotel priznava ženski zelo pomembno vlogo pri razmnoževanju. Ženska je tista, v kateri živo bitje raste in se razvija, dokler ni sposobno samo zaživeti. Četudi je moški (ali oče) ponovno naveden kot »vzrok generacije«, se tukaj pokaže tudi njena vloga. V tem delu lahko tudi zasledimo razlago, zakaj so ljudje že od nekdaj imenovali naravo kot Mater naravo. Narava namreč nastaja sama po sebi oz. sama v sebi. Glede na to, da se tukaj kaže bolj enakopraven položaj ženske in moškega, bi na podlagi tega zelo težko zaključili, da se tukaj kaže seksizem.

⁴⁰ »For by a male animal we mean that which generates in another, and by female that which generates in itself; wherefore men apply these terms to the macrocosm also, naming Earth mother as being female, but addressin^h Heaven and the Sun and other like entities as father, as causing generation.« (Aristotel, *De generatione animalium*, 716a12).

⁴¹ »Male and female differ in their essence /.../ essentially the male is that which is able to generate in another, as said above; the female is that which is able to generate in itself and out of which comes into being the offspring previously existing in the parent.« (Aristotel, *De generatione animalium*, 716a20).

2.2.7 MOŠKI IMAJO VEDNOST, ŽENSKE PA RESNIČNO MNENJE

Aristotelov pogled na kognitivne sposobnosti žensk in moških smo na kratko predstavili že v poglavju, v katerem smo obravnavali velikost možganov. Sklenili smo, da četudi je Aristotel trdil, da imajo ženske manjše možgane kot moški, to ne pomeni, da so moški pametnejši kot ženske. Tokrat se bomo vrnili na to področje, pri čemer pa bomo uporabili tudi Aristotelova dela, ki ne spadajo na področje filozofije narave. Tukaj namreč odkrivamo stično točko med filozofijo biologije in epistemologijo, obe bosta do neke mere komplementirani, oziroma bo biološka teorija našla svoj dodatek v teoriji spoznanja.

Aristotel je verjel, da imata tako ženska kot moški enake vrste razum, vendar ženske nimajo sposobnosti nadzora nad iracionalnim »umom« ali platjo v sebi. Zato so ženske manj modre kot moški, saj imajo inferiorno sposobnost mišljenja in so tako sposobne le resničnega mnenja (doxa), védenje (episteme) pa imajo le moški. Aristotel v *Politiki* (1277b20) namreč zapiše: »Tako se na primer razlikujeta umerjenost in pogum moškega in ženske; če bi bil namreč moški tako pogumen kakor ženska, bi dajal vtis strahopetnosti, in če bi bila ženska tako zadržana kakor dober mož, bi veljala za klepetuljo, kajti tudi vlogi moškega in ženske pri upravljanju hišnega gospodarstva sta drugačni: njegovo delo je pridobivati, njeno pa ohranjati. Pametnost je edina odlika, ki je lastna vladarju. Za druge kvalitete se zdi, da so nujno skupne tako podrejenecem kot tudi vladarjem, odlika podrejenega pa ni pametnost, ampak resnično mnenje.«

Na tem mestu je ustrezno razložiti razliko med resničnim mnenjem (doxa) in védenjem (episteme). To razliko lahko zasledimo že pri Platonu. Resnično mnenje (doxa) ima v dialogih dva osnovna pomenska odtenka: po eni strani lahko slabšalno pomeni mnenje, ki izvira iz nevednosti, nesposobnosti ali nepripravljenosti za razmislek. Po drugi strani pa včasih pomeni resnično prepričanje, »pravo mnenje«, ki ne more navesti razlogov, zakaj je takšno in ne drugačno, čeprav ni istovetno z védenjem. Predstavlja torej nekakšno vmesnost med nevednostjo in védenjem. Védenje (episteme) pa pomeni prvotno seznanjenost s stvarjo, razumevanje, večščino. Nasprotje védenja je resnično

mnenje (doxa). Sokratovo védenje je v osnovi »preprosta, nediferencirana, v veliki meri neopredeljena notranja zmožnost celotne osebnosti.«⁴²

Osebi, ki ima resnično mnenje, manjka sposobnost sklepanja in je nezanesljiv vir znanja. Takšne osebe lahko le ubogajo, saj je védenje lastnost voditeljev. Ženske niso sposobne nadzora nad svojim nerazumskim delom v sebi, pri čemer lahko samo upajo, da si bodo pridobile resnično mnenje. Moški, na drugi strani, so sposobni stremeti k védenju. Ženske imajo namreč manjšo stopnjo racionalnega elementa kot moški, razlog za to pa leži v embriologiji. Po Aristotelu pride namreč pri razvoju ženskega embria do defektnega spajanja oblike s snovjo, rezultat česar je očitna razlika v racionalnem elementu. Na tem mestu tako Aristotel uvede razloge za razliko pri spolih, s čimer dejansko poveže teorijo biologije z epistemologijo (Allen, 1985, str. 103–107).

3 POLITIKA IN METAFIZIKA

3.1 ARISTOTELOV POGLED NA ŽENSKE V KNJIGI *POLITIKA*

V *Politiki* Aristotel zapiše: »Glava družine namreč vlada ženi in otrokom, obojim kot svobodnim, vendar pa jim ne vlada na enak način, ampak ženi kot politik, otrokom pa kot kralj; moški je namreč po naravi primernejši za vladanje kot ženska, če seveda kje ne pride do položaja, ki je v nasprotju z naravo /.../« (Aristotel, *Politika*, 1259b). Odnos med žensko in moškim je enak kot odnos med naravno superiornostjo in inferiornostjo in kot odnos med vladarjem in vladanim. Je pa na tem mestu pomembno poudariti, da obstajajo različne oblike vladavine, pri čemer vladanje nad žensko ni enako vladanju nad sužnjem (Mayhew, 2009, str. 527).

Razlog, zakaj Aristotel žensk ni enačil s sužnji, naj bi bil po njegovem mnenju v humanosti antične Grčije. Narodi izven Grčije, kot na primer barbari, so merili oblast glede na moč, pri čemer moški vlada nad žensko zaradi svoje premoči. Ženske so enačene s sužnji, moški pa s svojo močjo uveljavljajo svojo avtoriteto. Pri Grkih pa je odnos med moškim in žensko določen glede na »višji« princip kot le moč, pri čemer

⁴² Vir: Platon (prevod Gorazd Kocijančič), Zbrana dela II, str. 1115, 1192.

Aristotel trdi, da je že narava žensko ločila od sužnja, zato ni naravno, da ženska opravlja vlogo sužnja (Stauffer, b.l.,str. 9, 10).

Glede položaja ženske in moškega pa Aristotel v *Politiki* (1254b10) zapiše naslednje: »Enako pa je znova s človekom in drugimi živalmi; udomačene živali so namreč po naravi boljše od divjih, za vse te pa je boljše, da jim vlada človek, kajti to jim zagotavlja ohranitev. Dalje je v odnosu med moškim in žensko eden po naravi boljši, drugi pa slabši, eden vlada, drugi se podreja. Enak način odnosov mora veljati tudi za vse ljudi.«

V nadaljevanju bomo bolje premislili, zakaj je Aristotel trdil, da moški vlada, ženska pa se mu podreja in ga uboga. Že na prvi pogled se namreč ta trditev zdi izredno seksistična. Še posebej pa je sporna trditev, da moški vlada zato, ker je *po naravi boljši*.

3.1.1 MOŠKI JE TISTI, KI VLADA, ŽENSKA PA TISTA, KI UBOGA

Aristotel v *Politiki* zapiše, da pri živalih (vsaj pri najboljših živalih) duša vlada nad telesom. To je naravno, saj je dobro za telo, da mu duša vlada, hkrati pa škodljivo za oba (dušo in telo), če se pripeti obratno. Prav tako pa ljudje vladajo nad živalmi, kar pa udomačenim živalim omogoča ohranitev. Kar zadeva odnos med moškim in žensko (in tako mora biti za vse človeška bitja), pa gre za odnos superiornega in inferiornega in vladajočega ter vladanega. Staufferjeva na tem mestu izpostavi, da Aristotel razlikuje med superiornim moškim ter inferiornno žensko, hkrati pa ne predstavi razloga, zakaj gre v dobrobit obeh, da moški vlada. Po njenem mnenju je primarni pomen besede 'superiornno' *močnejše*, *silovitejše* in *mogočnejše*, ne pa *modrejše* (ravno modrost pa je razlog, ki po Mayhewu dokazuje, zakaj ženske niso sposobne voditi države). Ali bi lahko na podlagi tega sklepali, da moški naravno vlada nad žensko tako kot naravno duša vlada nad telesom? Ali pa želi s tem pokazati, da je pravilo močnejšega naravno pravilo? Dejstvo je, da to »naravno« vladanje nad žensko pusti nerazjasnjeno. Aristotel tudi zapiše, da je moški *po naravi* bolj primeren za vladanje. Vprašanje, ki se pojavlja na tem mestu, je naslednje: na podlagi česa pa je moški bolj primeren za vladanje? Očitno je, da se morata moški in ženska med seboj razlikovati v eni ključni lastnosti, na

podlagi katere lahko eden vlada, drugi pa ne. Aristotel pri tem zapiše, da se moški in ženska razlikujeta po vrlinah. Pri tem je jasno, da jih imata oba, le da se le-te razlikujejo. Vsi pripadniki gospodinjstva, torej oče, mati, otrok ter suženj imajo moralne vrline, vendar jih ima vsak toliko, kolikor jih potrebuje za svoje delo. To pa pomeni, da se njihove vrline razlikujejo glede na njihove naloge v gospodinjstvu, pri čemer ima hišni red trdno osnovo v naravi (Stauffer, b.l., str. 18–26).

Glede na zapisano bi iz tega lahko sklepali, da je po naravi moški primeren za vladanje, ženska vloga pa je inferiorna. Glede na uporabljen termin *po naravi* pa so nekateri kritiki celo sklepali, da se to navezuje na Aristotelovo biologijo. Pa vendar, ali lahko zaradi uporabe tega termina sklepamo na celotno Aristotelovo biologijo? Po mnenju Henryja tega prav gotovo ne moremo trditi. Četudi je v *Politiki* uporabljena beseda »po naravi«, to še ne pomeni, da se nanaša na njegove ugotovitve iz študija živalske reprodukcije (Henry, 2007, str. 252).

Kritiki pa se s trditvijo Henryja ne strinjajo. Dejstvo je, da Aristotelovih dognanj na področju biologije ne moremo popolnoma izolirati od ostalih področij, kot sta na primer politika ali psihologija. Zato je tudi težko verjeti, da bi zagovarjal zgolj biološko usmerjen seksizem. Tudi Aristotel je verjel, da so področja politike, biologije in psihologije med seboj pomembno povezana (McKeen, 2007, str. 64). Tudi sama bi se strinjala s kritiki, saj Aristotelove biologije ne moremo kar ločiti od ostalih področij. Četudi pa bi se strinjali, da se njegova *Politika* ne nanaša na dognanja iz biologije, smo v prejšnjem delu diplomske naloge ugotovili, da se seksizem kaže tudi v številnih Aristotelovih trditvah na področju biologije.

Clark v svojem tekstu zapiše, da so po Aristotelu za človeštvo značilne dvojice, na osnovi katerih stoji celotna človeška družba. Te dvojice so naslednje: moški/ženska, gospodar/suženj, starši/otroki (Clark, 1999, str. 15). Odnos med temi dvojicami pa Aristotel definira preko treh oblik politične moči: (a) Položaj med gospodarjem in sužnjem je kot tiranija, (b) odnos med očetom in otrokom je kot monarhija, (c) odnos med ženo in možem je političen oz. demokratičen, ker odločata oba, čeprav žena ne bo nikoli popolnoma enakopravna moškemu že zaradi same narave moškega in njegovega superiornega položaja (Marzidovšek, 2006, str. 16; povz. po Blundell, 1997, str. 181–187).

Iz zapisanega lahko vidimo, da ima žena sicer pravico odločati, vendar je njena vloga očitno podrejena. Aristotel namreč zapiše, da ženska sicer ima zmožnost svetovanja, vendar nima nobene moči (oblasti, avtoritete) (Aristotel, *Politika*, 1260a). Tukaj se poraja naslednje: ali ni to nekakšen paradoks, glede na to, da je žena na neki način enakovredna (glede na demokratičen odnos z možem), a hkrati ne bo nikoli enakopravna moškemu? Mogoče je ta politična moč le navidezna, kot pravila, ki veljajo le na papirju, a nikoli v praksi. Če je moški po naravi nadrejen in superioren, potem ženska nikoli ne bo imela enakovredne pravice odločanja, saj bo zadnjo besedo vedno imel moški, kar pa kaže na seksizem. To trditev pa podpira še naslednji citat iz *Politike* (1260 a): »Zato je treba misel, ki jo je pesnik (Sofokles, op. p.) izrekel o ženski, prenesti na vse primere: 'Ženski je molk v okras'. Vendar to ne velja za moškega.«

Zelo zanimivo pa na tem mestu komentira Dobbs, pri čemer zapiše, da s tem, ko je Aristotel zapisal ta citat, ne želi izraziti seksističnega odnosa do žensk, ampak želi samo predstaviti, kako težavna je situacija glede vloge ženske in moškega v gospodinjstvu. Aristotelovo namigovanje na Sofoklesov citat lahko pomeni tudi, da s tem želi opozoriti publiko, da je norost trditi, da ženske niso sposobne dobrih nasvetov⁴³ (Dobbs, 1996, str. 84).

Kljub Dobbsovi obrambi pa tudi Mayhewa⁴⁴ interpretacija *Politike* kaže na izrazit seksizem. Aristotel namreč zapiše, da je očitno, da ima ženska kognitivne sposobnosti, ki so superiorne kognitivnim sposobnostim otrok in sužnjev, vendar pa so inferiorne moškimi. Prav zaradi tega ženske niso sposobne voditi neodvisnega življenja, kaj šele voditi države. Četudi je ženska sposobna voditi gospodinjstvo, je to vodenje izrazito drugačno od vodenja, ki ga je sposoben moški, saj je za to potrebna praktična modrost, ki pa je ženska nima (na tem mestu se lahko vrnemo na ugotovitev, da imajo ženske le sposobnost resničnega mnenja) (Mayhew, 2009, str. 529).

Podobno piše tudi Kevin J. Durant v svoji knjigi *Virtue: essays in ancient philosophy*, kjer zapiše, da so kreposti odvisne od posameznikove duše. Glede na to, da je po Aristotelu duša sestavljena iz razumskega ter nerazumskega dela, je ravno razumski del

⁴³ Ta trditev se nanaša na zgodbo, iz katere je vzeta ta Sofoklesov citat, natančneje gre tukaj za grško tragedijo Ajant.

⁴⁴ Rulers and Ruled, 2009 (*A Companion to Aristotle*, ur. G. Anagnostopoulos).

tisti, ki mora prevladati pri voditeljih. V primeru sužnjev nerazumski del duše popolnoma prevlada in je lahko obvladan le od gospodarjevega razumskega dela. Kot smo že navedli, Aristotel žensk ne enači s sužnji, pri čemer zapiše, da ima ženska duša razumski element, vendar pa ji nerazumski še vedno dominira. Krepostna ženska je tako tista, ki je sposobna obvladati nerazumski del duše, se podrediti svojemu možu, pri čemer pa mož za to ne bi potreboval nobenega napora (Durand, 2004, str. 112).

Tukaj se bomo ustavili pri pojmu 'krepost' in ga podrobneje pogledali. Krepost (tudi vrlina), grško *arete*, izvorno pomeni moč ali razum. Definirana je kot znanost (episteme) in je vedno povezana z vedenjem dobrega. Pri Aristotelu je vrlina rezervirana za tisto, kar pomaga k realizaciji prave narave nečesa ali nekoga. Tako je vrlina konja, da dobro in hitro teče, človeška vrlina pa se bo vzpostavljala s pomočjo razuma in presoje, po pravilu srednje mere (Vežjak, b.l.)⁴⁵. Iz tega bi lahko izpeljali, da je realizacija prave narave ženske podrediti se svojemu možu in to storiti samoumevno (torej, da mož za to ne bo potreboval nobenega napora). To pa kaže na izrazit seksizem.

Kljub očitnemu seksizmu v *Politiki* pa Dobbs na tem mestu navede še eno obrambo seksizma. Dejstvo je, da četudi Aristotel prizna več različnih vrst oblasti⁴⁶, tega ne stori zaradi tega, ker imajo vodje kakršne koli drugačne značilnosti, ampak gre pri tem za to, da sta oba deležna vrline (pri tem pa se nasloni na primer duše, ki ima po naravi vladajoči ter podrejajoči del. Oba omenjena dela duše se nahajata v vseh, toda v vseh različno) (Aristotel, 1260a). To pa pomeni, da v osnovi ni razlike med vrlino vodje hišnega gospodinjstva in vrlino vodje države, saj konec koncev oba predstavljata vodji, ki za ta položaj potrebujeta praktično modrost. Zakaj pa potemtakem Aristotel navaja, da je dobro razlikovati med hišnim gospodinjstvom in polisom⁴⁷? Razlog za to razliko naj bi bil v tem, da je tako bolj ugodno za vzgojo, pri čemer oba enako prispevata k vzgoji kot skupno dobro (Dobbs, 1996, str. 75–77).

⁴⁵ Vir: http://www.zofijini.net/modrost_vrlina.html

⁴⁶ Aristotel v *Politiki* (1252a5) navaja: »Tisti torej, ki menijo, da so politik, kralj, hišni gospodar in gospodar sužnjev isto, nimajo prav.« S tem misli na Platona, ki navaja štiri osebe, ki imajo kljub različnim družbenim položajem enako vedenje in so torej isto. (op. p.)

⁴⁷ Aristotel namreč zapiše, da so neresnične trditve tistih, ki trdijo, da se nosilci oblasti razlikujejo po mnogoštevilnosti ali maloštevilnosti, ne pa po vrsti, ter da ni nobene razlike med velikim hišnim gospodarstvom in polisom (1252a 10).

3.2 METAFIZIKA

Številni avtorji navajajo, da je za ustrezno razumevanje Aristotelovih dognanj na področju biologije potrebno poznavanje tudi ostalih področij, na katerih je enako aktivno deloval. In obratno, s pomočjo biologije lahko razrešimo tudi nekatere probleme, zapisane v bolj filozofsko usmerjenih tekstih. Tako tudi Sophia M. Connel v svojem tekstu navaja Gotthelfa in Lennox⁴⁸, ki spodbujata študij Aristotelove biologije prav zaradi naukov, s pomočjo katerih bomo lažje razumeli Aristotelove filozofske misli (Connel, 2001, str. 301). V tem delu se bomo tako osredotočili na njegovo *Metafiziko*, pri čemer si bomo ogledali ključne pojme, obravnavane v prejšnjem delu, in mogoče na tak način bolj razumeli Aristotelove trditve.

Najprej se bomo posvetili pojmom 'snov' in 'oblika', sicer že obravnavana v sklopu njegovih bioloških predstav, ki predstavljata tudi ključna elementa Aristotelove filozofije. Ogledali si bomo, ali analiza teh pojmov s pomočjo *Metafizike* nakaže drug pogled na Aristotelove zapise in ali se bo končni sklep glede Aristotelovega pogleda na ženske s pomočjo te analize kaj spremenil.

Odnos med pojmom bi lahko nakazali z naslednjim Aristotelovim citatom: »Bitnost materije je namreč oblika, prisostvujoča v materiji.« (Aristotel, *Metafizika*, 1037a). Dejstvo pa je, da je v *Metafiziki* ključni problem v trojici 'substancia, materija in oblika'. Substancia ima tako ontološke kot epistemološke pomembnosti, pri čemer je lahko sestavljena iz snovi in oblike, ali pa ima obliko samo po sebi. Posebno težavo predstavlja substancia, sestavljena iz snovi in oblike, saj lahko le-ti ogrozita enotnost substance. Snov je namreč tista, ki definira definicijo, zato substanco zaradi tega težko definiramo. Aristotelova biologija pa dejansko odpira pogled v sestavljeno substanco, saj so vsa živa bitja sestavljena iz snovi in oblike (Connel, 2001, str. 301). To Aristotel zapiše tudi v *Metafiziki* (1033a): » /../ v vsakem porojenem bitju je prisotna snov, in da je nekaj na stvari (tale) določena snov, drugo pa (tale) določena oblika.«

⁴⁸ A. Gotthelf in J. Lennox sta ta citat navedla v »Preface« to *Philosophical Issues*, xi.

3.2.1 PROBLEMATIKA SNOVI (MATERIJE)

Vlogo materije in oblike pa ponazori s pomočjo bronastih krogov, pri čemer je bron materija, ki se oblikuje iz nedefinirane oblike v obliko kroga. Vendar snov v tem primeru obstaja pred, vmes in po tem, ko substanca postane bitnost (Connel, 2001, str. 307–309). Tako Aristotel zapiše: » /.../ snov je namreč del (saj je prisotna v postajajočem in je ona tista, ki postaja). Toda ali je snov tudi ena od sestavin izpovedbe? Res pa glede tega, kaj so bronasti krogi, govorimo na oba načina, saj navajamo snov, ko rečemo, da je bronast, in obliko, ker je določen takšen lik, lik pa je prvi rod, v katerega je krog postavljen. Torej bronasti krog v svoji izpovedbi vsebuje snov.« /.../ (Aristotel, *Metafizika*, 1033a).

Connelova na tem mestu izpostavi problem pri Aristotelovi biologiji, saj je veliko težje ugotoviti, ali snov biva tudi pred tem ali po tem, ko nastopi substanca (živo bitje). Tisto, kar prej obstaja, je ženska menstrualna kri, iz katere se nato oblikuje zarodek. Vendar ne moremo reči, da je zarodek zgrajen iz menstrualne krvi, prav tako se ta kri ne pojavi po njegovi smrti. To zapiše tudi Freelandova⁴⁹: »Nemogoče je pokazati, da obstaja nekaj, kar je istočasno snov, iz katere se razvije zarodek, in istočasno snov, ki gradi zarodek. Primerjava z bronastim krogom je v tem primeru nemogoča.« Dejstvo pa je, da mora biti material, ki ga prispeva ženska, da neke mere živ. Če se vrnemo na primer partenogeneze, ki smo jo že obravnavali v poglavju prejšnjega dela 'Moški prispeva obliko, ženska pa materijo', vidimo, da so ta jajčeca, kljub temu da so neoplojena, živa, prav tako pa imajo prehranjevalno dušo. Očitno torej je, da ženski prispevek v reprodukciji ni le materija, ki sama po sebi predstavlja le gradbeni material, ampak (potencialno) predstavlja tudi živo bitje. Tukaj pa Connelova zastavi izjemno zanimivo vprašanje: če ženska res prispeva neke vrste dušo, ali nima potemtakem tudi že neke oblike? (Connel, 2001, str. 309). To zastavljeno vprašanje bi bilo ustrezno premisliti. Dejstvo je, da s primerom spontane oploditve (partenogeneze) dokazujemo, da ženska mora prispevati neko dušo in s tem obliko, saj drugače rojeni potomci ne bi mogli biti podobni svojim staršem. Res pa je, da tega primera ne moremo posplošiti na ljudi, saj primer partenogeneze pri ljudeh ne obstaja. Poleg primera partenogeneza pa obstajajo še

⁴⁹ Cynthia A. Freeland, 1987, str. 393.

nekateri primeri spontane oploditve⁵⁰, pri katerih moški prispevek sploh ni potreben. Če govorimo na splošno, pa bi na tak način skoraj morali ženskemu spolu priznati tudi prispevek oblike, saj konec koncev deluje popolnoma sama.

Očitno torej snov v kontekstu razmnoževanja vendarle pomeni nekaj kompleksnega, specifičnega, nekaj, ki se bo razvilo v živo bitje, in ne le pasivni gradbeni material, ki čaka na moškega, da ga oblikuje. O tem piše Aristotel tudi v *Metafiziki*, kjer navede: »Na primer, kaj je vzrok človeka kot snov? Ali ne mesečno izločanje (*katamenia*)? Kaj je njegov vzrok kot bivajoče? Ali ne seme? Kaj je vzrok kot oblika? Bistvena bit. Kaj je njegov vzrok kot smoter? Njegov cilj. Morda pa sta tadva eno in isto (op. p., formalni in smotrni vzrok pogosto sovpadata). Treba pa je navajati najbližje vzroke. Kaj je vzrok kot snov? Ne ogenj ali zemlja, temveč svojstvena snov.« (Aristotel, *Metafizika*, 1044a).

Očitno torej je, da je glede materije oz. snovi imel Aristotel v mislih nekaj čisto posebnega. Connelova predlaga nekaj rešitev, kaj bi Aristotel lahko imel v mislih. Če pogledamo 'zemljo' (kar je Aristotel sicer zavrnil), vidimo, da obstaja pred, vmes in po obstoju živega bitja. Zemeljska je tudi hrana (ki je preoblikuje v kri), *katamenia* in tudi telo, ki se po smrti razgradi v zemljo. Vendar v človeškem telesu, zemlja ne obstaja na en način, kot obstaja bron v bronasti krogli, saj zemlja obstaja v telesu le potencialno. Očitno torej zemlja (tako kot je tudi sam Aristotel trdil) ne more biti »prava« snov. Ali bi lahko ta materija bila kri? Dejstvo je, da kri obstaja pred živim bitjem in tudi potem, ko živo bitje umre. A vendar ne moremo trditi, da je človeško telo zgrajeno samo iz krvi (Connel, 2001, str. 310–311). Dejstvo je, da ženska *katamenia* ni dovolj kompleksna, da bi potencialno predstavljala živo bitje, saj mora doživeti spremembo, ali kot Aristotel zapiše v *Metafiziki* (1048b): »/.../ na primer seme⁵¹ še ni zmožnost (mora se namreč v drugem tudi preobraziti).«

Očitno torej je, da snov ni stvar ene vrste, kot recimo bron, ampak stvar, ki se v času razvoja na različnih stopnjah spreminja. Tako kri, menstruacija in zarodek predstavljajo samo vmesne stopnje vse do razvoja popolne substance. Materija pa ne predstavlja le potenciala substance, ki se ohranja v času razvoja vse do popolnoma razvitega živega

⁵⁰ Spontano oploditev je Aristotel opazil pri ostrakodermih (preproste ribe), kjer so potomci nastajali kar iz blata.

⁵¹ Seme se v tem primeru nanaša na žensko seme oz. menstruacijo.

bitja, ampak tudi potencial gibanja, sprejemanja ter splošne funkcionalnosti (Connel, 2001, str. 312).

3.2.2 PROBLEMATIKA OBLIKE

Kot smo navedli že v prejšnjem poglavju, očitno moški kot absolut razmnoževanja ne more obstajati. S tem ne trdimo, da je moški spol kakor koli manj vreden ali sploh nepotreben za razmnoževanje, vendar le poudarimo, da moški zaradi tega, ker prispeva obliko, ne pomeni absolutne superiornosti nad žensko. Z analizo *Metafizike* se je Aristotelova biologija sicer prikazala v manj seksistični luči, kljub temu pa se moramo posvetiti še enemu ključnemu faktorju – obliki.

Connelova je glede prispevka moškega zapisala naslednje: očitno je, da je vloga moškega dokončanje razmnoževanja. S tem mislimo na obliko, ki oblikuje snov, saj brez te dopolnitve ostane le čista materija. Kot smo že navedli, Aristotel v *Metafiziki* uporabi prisposobo bron in bronaste krogle, pri čemer se bron uvrša k materiji. Dejstvo pa je, da pri Aristotelovi biologiji teh prisposob ne moremo dobesedno privzeti, saj snov v biologiji ne predstavlja le bron, ampak nekaj več. Pri tem pa je tudi pomembno, da zarodek v fazi razvoja še ne predstavlja popolnoma izoblikovanega živega bitja, ampak le snov, ki je v procesu pridobivanja pravilne oblike. Osebki, ki pa so nastali s procesom partenogeneze, pa dejansko nikoli popolnoma ne pridobijo pravilne oblike in dejansko nikoli niso sposobni razmnoževanja. Pri snovi gre torej za stremenje k obliki, četudi oblikovni agent ni prisoten (Connel, 2001, str. 315).

Iz zapsanega lahko vidimo, da je moški prispevek kljub vsemu ključni, in četudi so samice sposobne ustvariti živo bitje brez prisotnosti moškega (primer partenogeneze), ta osebek nikoli ni dokončno izoblikovan. V obeh zadnjih poglavjih smo nekako pokazali, da lahko snov in obliko razumemo tudi v drugačnem smislu kot le superiornost in inferiornost. Podrobna analiza nam je pokazala, da očitno snov le ni pasiven kos gline, ki bi jo moški kot gibalec oblikoval. Tako pa se pokaže skorajda enakovredni status moškega in ženske, pri čemer morata biti oba prisotna za popolno izoblikovano živo

bitje, tj. bitje, sposobno razmnoževanja. Res še vedno velja, da je oblika superiorna snovi, vendar se ob naši analizi pokaže, da ima v razmnoževanju Aristotel v mislih posebno vrsto snovi. Vprašanje, ki se tukaj poraja, pa je, ali ima ta snov enak status kot »navadna« snov. Dejansko pa smo tako s pomočjo *Metafizike* pokazali, da Aristotelova trditev 'Moški prispeva obliko, ženska pa materijo' dejansko zahteva podrobno poznavanje Aristotelove filozofije.

Vendar pa se pri terminu 'oblika' zatakne še pri eni zadevi, kar prikazuje naslednja trditev: »Sleherna bitnost nastane iz soimenske bitnosti. /.../ Človek namreč rodi človeka.« (Aristotel, 1999, 1070a). Oblika, ki jo prispeva oče, mora biti univerzalna oblika, torej oblika človeka. A vendar mora hkrati biti tudi partikularna, saj vsak posameznik poleg oblike človeka predstavlja tudi lastno, unikatno obliko (individuum). Kako je torej oblika lahko hkrati generalna in partikularna?

Blame na tem mestu predstavi svojo razlago: splošna oblika predstavlja skupek ključnih prispevkov, pri čemer ne gre za ločene procese, skozi katere se oblika udejanji. To pa pomeni, da se očetovi ključni prispevki simultano posredujejo skupaj z ne-ključnimi prispevki, ki predstavljajo partikularno obliko. Connelova na tem mestu izpostavi očitek, da se tukaj pojavi vprašanje medvrstnega križanja. Aristotel se je namreč zavedal, da lahko pride do križanja tudi med različnimi vrstami (tukaj navede primer psa in lisice), in pri tem zaključil, da takšni popolni razviti potomci prevzamejo žensko obliko, saj moški v tem primeru ni uspešno prenesel oblike. Vendar pa v primeru križanja psa in lisice potomci predstavljajo nepopolnega psa, kar pa pomeni, da četudi potomci dedujejo žensko obliko, to dejansko ne predstavlja oblike v pravem smislu, saj Aristotel navede, da je v primeru križanja oblika izgubljena. Ponovno pa smo dokazali, da ženska snov ni popolnoma pasivna in je sposobna celo ustvariti funkcionalno živo bitje, četudi oblika ni prisotna (Connel, 2001, str. 318–319).

Zanimivo pa je, da smo tako pokazali, da je ženska dejansko sposobna sama po sebi ustvariti živo bitje, kar nakazuje, da prav gotovo nima inferiornega položaja v reprodukciji. Seveda je prispevek moškega prav tako pomemben, saj je oblika prav tako ključna, se pa je ponovno prikazal bolj enakovredni položaj spolov. Connelova pa na tem mestu še zapiše, da je očitna težava pri sami ločitvi oblikovnih in materialnih

faktorjev, ki nastopajo v razmnoževanju, sploh zato, ker se snov kaže tako kompleksna, da je celo sposobna posnemati obliko (Prav tam, str. 321).

Izkazalo se je, da biologija ne predstavlja stroge ločnice od Aristotelove filozofije, kljub temu pa moramo biti pozorni, da posameznih dognanj ne prenašamo neposredno. Tako se je izkazalo s pojmom 'oblika' in 'snov', ki v reprodukciji kažeta nekoliko drugačen karakter kot v njegovi filozofiji, kar pa kaže tudi na pomembnost Aristotelove biologije.

4 ŽENSKÉ IN FILOZOFIJA

V povezavi z Aristotelovim pogledom na ženske pa se na tem mestu odpira še ena problematika: kakšen je položaj žensk v filozofiji? Vprašanje nam lahko razpade na več momentov. Prvi je, ali so ženske biološke preddispozicije tiste, ki ženske odvrčajo od ukvarjanja s filozofijo? Nasprotno temu je vprašanje, ali ta trditev sploh drži – kaj pa če ne obstaja prav nobena preddispozicija in je ukvarjanje s filozofijo pri ženski zgolj stvar zgodovinskih, kulturnih in družbenih okoliščin? Gre za temo, katere začetke lahko ponovno iščemo pri Aristotelu, saj s svojimi zapisi ni vplival le na mišljenje takratnega časa, ampak je po mnenju nekaterih avtorjev s tem sprožil celo revolucijo. Aristotel namreč predstavlja enega prvih filozofov, ki je postavil temelje »dvojnosti spolov«, s čimer se je začel pogled na ženske kot manjvredne, manj sposobne ter inferiorne moškimi, po mnenju nekaterih pa to traja še danes. Dejstvo je, da na področju filozofije tudi v današnjem času očitno dominirajo moški, čeprav živimo v času, kjer naj bi veljalo načelo enakopravnosti spolov.

Aristotel je filozofijo ter sposobnost filozofiranja povezoval z razumom, glede razuma pa je trdil, da je značilna moška lastnost. Kot smo že zapisali, so ženske po njegovem mnenju sposobne le resničnega mnenja, kar pa absolutno ne zadostuje za ukvarjanje s filozofijo, to pa pomeni, da je filozofija tako postala rezervirana za moške. Allenova pri tem navaja Aristotelovo trditev: ženske imajo razumske sposobnosti, vendar nad njimi nimajo nadzora. Ker nimajo nadzora nad svojim iracionalnim umom, ne morejo vaditi filozofije (torej ne morejo tvoriti definicij in silogističnih argumentov). Za razliko od žensk pa ima moška duša racionalni princip, zaradi katerega nerazumski del uboga racionalnega. V naravi pa je superiorno tisto, ki ima racionalni princip, kar pomeni, da

je moški očitno superioren ženski (Allen, 1985, str. 109). Iz tega bi lahko izpeljali, da filozofija »sprejema« le tiste, ki imajo to superiorno lastnost, s čimer je filozofija rezervirana samo za moški spol.

Dejstvo je, da so že v antičnem času obstajale filozofinje, je pa res, da jih je bilo bistveno manj kot moških in da v tem svojim početju niso bile prepoznane. Znana je Diotima, ki jo omenja Sokrat v Platonovem Simpoziju, veliko kasneje tudi Hipatija. Toda nobenega dvoma ne more biti, da filozofska dejavnost ni bila percipirana kot ženska. To nikakor ne predstavlja protiargumenta Aristotelu, saj bi na to odvrnil le, da vsepovsod obstajajo izjeme. Ali je torej res, da ženske niso sposobne filozofije? S tem se prav gotovo ne bomo strinjali. Kot pa smo že navedli, je razlika med številom moških in številom žensk v filozofiji veliko bolj v prid moškim. Kaj pa je razlog, da je kljub današnji enakopravnosti spolov stanje še vedno takšno?

Boris Vezjak v svojem članku *Filozofija in aporija spolov* navaja naslednja dejstva: številne študije kažejo, da je zastopanost žensk v filozofiji bistveno slabša kot v drugih humanističnih ali družboslovnih disciplinah. To dejstvo pa potrjuje tudi razmerje na Oddelku za filozofijo Filozofske fakultete v Mariboru, kjer sta le dve od desetih zaposlenih ženski. Razloga za takšno stanje, sicer navzoča na oddelkih za filozofijo širom sveta, če nista kulturno in družbeno pogojena, pa bi lahko bila tudi naslednja: (a) agresivnost argumentacije, torej bojevit način razprave in sesovanje, pri čemer se kaže izrazita maskulinizirana kultura filozofiranja, ter (b) psihološke kognitivne razlike med spoloma, pri čemer moški »sistematski« um veliko bolje deluje v logičnih opravilih, kot je filozofija (nasproti ženskemu umu, ki je veliko bolj empatičen) (Vezjak, 2010, str. 31).

5 ALI ARISTOTELOV SEKSIZEM VPLIVA NA TEMELJE NJEGOVE FILOZOFIJE

Z dokazi, da so marsikatero Aristotelove trditve seksistične, pa se na tem mestu pojavi pomislek, ali je takšna filozofija res korektna. Natančneje, ali Aristotela še vedno lahko cenimo kot enega največjih filozofov, kljub temu da njegova filozofija temelji na

seksističnih predpostavkah? Ali filozofija, »zgrajena« na seksističnih predpostavkah, izgubi svojo vrednost? In ali je seksizem celo dovolj dober razlog, da zavrremo celotno Aristotelovo filozofijo? Pri tem seveda moramo poudariti, da Aristotel prav gotovo ni bil edini filozof s šovinističnimi trditvami. V zgodovini filozofije namreč najdemo kar nekaj filozofov, ki so kazali odklonilen odnos do žensk. Na tem mestu lahko navedemo naslednje velike filozofe, med katerimi izrazito izstopata Friedrich Wilhelm Nietzsche in Arthur Schopenhauer, poleg njiju pa še naslednji, ki so s svojimi trditvami očitno zavračali enakovrednost ženskega spola:

- (1) Immanuel Kant: Ženske po njegovem mnenju ne bi smele biti priznane kot prebivalke mesta, hkrati pa bi bile tudi brez volilne pravice.
- (2) John Locke: Sam je trdil, da če se moški in ženska skregata, pri tem prevlada moški, saj je naravno močnejši in sposobnejši.
- (3) Jean-Jacques Rousseau: Ženske so intelektualno inferiorne.
- (4) Georg Wilhelm Friedrich Hegel: Ženske morajo biti izključene iz političnega življenja.⁵²

Pri našem pomisleku si lahko pomagamo z Iddom Landauom, ki je v svoji knjigi *Is Philosophy Androcentric?* zapisal zelo dober miselni eksperiment, s pomočjo katerega pridemo do nekakšnega merila, s čimer lahko filozofe označimo kot seksiste in njegovo filozofijo za androcentrično. Ideja se glasi takole: predstavljajmo si, da bi skupina srednjeveških menihov zbrala vse rokopise iz samostanov po svetu in se odločila, da bo iz njih izločila vse odlomke, ki govorijo o ženskah in vsebujejo androcentrične odlomke. Nam bi se tako ohranili le deli, ki bi bili oropani spornih vsebin. To bi bil Aristotel, ki mu feministke verjetno ne bi imele česa očitati. Vprašanje se glasi: bi bili temelji njegove filozofije za nas kaj drugačni? Ali bi se v njegovih teorijah o bitnosti, o štirih vzrokih ter o številnih drugih metafizičnih, moralnih, fizikalnih in podobnih teorijah v tem pogledu kaj spremenilo? Če se ne bi nič spremenilo, potem androcentrični odlomki preostanka Aristotelovih del ne naredijo za androcentričnega. Če pa bi ta izločitev menihov spremenila naš pogled, če bi se temelji njegovih

⁵² Povzeto po Landau, I. (2006). *Is Philosophy Androcentric?*, str. 14–15.

prepričanj »obarvali«, potem bi bila Aristotelova filozofija prežemajoče /pervasively/ androcentrična. V tem primeru bi jo morali zavrniti in dopolniti. S tem bi tako dokazali, da je bila Aristotelova filozofija pogubno šovinistična in bi jo bilo mogoče pametno v celoti zavreči. Ker pa so se ti »šovinistični« odlomki kajpada ohranili, še ni nobene potrebe, da bi jih zavrnili ali zamenjali. Temu pravi Landau, da je teorija neprežemajoče /nonpervasively/ androcentrična: ta lastnost torej ne prehaja na druge elemente. In ker ne prehaja, jo lahko obravnavamo ločeno (Vezjak, 2010, str. 34–35; pov. po Landau, 2006).

Pri tem pa se poraja naslednji pomislek: v prejšnjih poglavjih smo zavzeto dokazovali, da vsa področja, na katerih je Aristotel deloval, sestavljajo nekakšno mrežo, pri čemer enega področja ne moremo obravnavati popolnoma ločeno od drugega. Res smo pokazali, da posameznih trditev ne moremo dobesedno prenašati z enega področja na drugega (kot je bil primer metafizike in biologije), kljub temu pa jih ne moremo obravnavati popolnoma ločeno. Kako bi lahko sedaj njegove seksistične trditve obravnavali ločeno oz. zakaj lahko sedaj trdimo, da šovinizem ne prehaja z enega področja na drugo?

Poleg teh številnih vprašanj pa se na tem mestu poraja še eno: ali bi se filozofija sama po sebi spremenila, če bi navedene seksistične trditve spremenili v ne-seksistične? Na to zelo dobro odgovori Landau, ki pripravi pregled Aristotelovih spornih trditev, pri čemer seksistične trditve Aristotela preoblikuje v ne-seksistične. Tako npr. pri njegovi sporni trditvi 'Moški prispeva obliko, ženska pa materijo', ugotovi, da četudi jo uspemo zavrniti, s tem ne zavrnemo tudi njegove trditve, da je oblika aktivni element (o čemer piše v *Metafiziki*). To pa pomeni, da bo kljub zavrnitvi vseh seksističnih trditev Aristotelova teorija preživela. Razlog za to pa je v Aristotelovi biologiji, ki je tako kot politika in etika dovolj 'elastična', da tudi enakovrednost spolov ne ogrozi osnovnih principov (Landau, 2006, str. 20–21).

Tako lahko na številna zastavljena vprašanja z začetka tega poglavja odgovorimo nikalno. Pokazali smo, da sam seksizem ne vpliva na same temelje Aristotelove filozofije, saj je dovolj 'elastična', da s tem ne spremenimo osnovnih principov. Zelo zanimivo pa na tem mestu zapiše Vezjak: »Ker androcentričnih trditev v resnici ni toliko, niti pri najbolj ekstremnih filozofih ne, je njihovo zavračanje le majhen del

zavračanja njihovih teorij. Zato je, tako Landau, naša ocena o androcentričnosti filozofije bistveno pretirana. Kakor dodaja, največkrat pri številnih avtoricah, ki takšno tezo poudarjajo, sploh ne vemo točno, kaj napadajo /.../« (Vezjak, 2010, str. 36).

6 ZAKLJUČEK

Razprave o Aristotelovem seksizmu so številne, pri čemer mnogi avtorji navajajo svoje interpretacije. Pod pojmom 'seksizem' razumemo diskriminacijo glede na spol, pri čemer se ta termin večinoma uporablja v povezavi z diskriminacijo žensk. Številni tuji avtorji pa Aristotela označujejo kot mizoginika, torej kot sovražnika žensk. Mizoginija predstavlja osrednji del seksistične ideologije in služi kot pomembna podstavka v družbi, v kateri dominirajo moški⁵³. Glede na nekatere Aristotelove trditve, bi se s to oznako lahko popolnoma strinjali.

To diplomsko delo predstavlja splošen pregled tematike, ki vzbuja številna vprašanja, od katerih so nekatera zaradi same narave Aristotelove obravnavane teme ostala nedorečena. V zaključnem delu bomo tako predstavili bistvene ugotovitve in na podlagi teh končno oblikovali sklep. V diplomskem delu smo se osredotočili na področje biologije, politike in metafizike, pri čemer smo Aristotelovi biologiji dali prednost, kljub temu pa predstavlja popolnoma enakovredno področje drugima dvema. Še več, pri tem smo ugotovili, da so navedena področja med seboj tako povezana, da lahko ugotovitve na enem področju koristno uporabimo tudi na drugem. S tem pa smo tudi pokazali, da stroge ločnice med naravoslovjem in družboslovjem ne moremo kar tako vzpostaviti.

Kot naslednje smo si podrobneje ogledali vsako izmed spornih trditev. Pri trditvi '*Ženska nepopolni moški*' smo se osredotočili na pojem nepopolnosti, pri čemer smo sicer ugotovili, da se ta nepopolnost v bistvu nanaša na moškega (in njegovo nesposobnost), a smo hkrati ugotovili, da je ženska ponovno inferiorna moškemu.

⁵³ Vir: Johnson, A. G. (2000), *The Blackwell dictionary of sociology: a user's guide to sociological language*, str. 197.

Moški ima namreč tisto »notranjo toploto«, ki ga dela superiornega, medtem ko ima ženska to »notranjo toploto« nižjo oz. hladnejšo.

Sklep trditve '*Ženska predstavlja odklon od oblike*' pokaže, da bi bil možna sopomenka za odklon od oblike tudi pošast ali spaček, kar kaže na seksizem. Je pa res, da je iz navedenega citata v tem poglavju možno zaslediti, da pošastnost velja tudi za moške, kadar niso podobni svojim sorodnikom. Vendar, tako kot smo zapisali – očitno velja to samo za tiste moške, ki niso podobni svojim staršem, medtem ko ta deformacija velja za vse ženske. Dobbova obramba seksizma predvideva kombinacijo Aristotelove biologije in Mendlove genetike, pri tem pa se ponovno zatakne pri terminu 'dominantno', ki se nekako kaže kot superiorno.

Pri trditvi '*Najbolj idealen potomec je sin, podoben svojemu očetu*', smo ugotovili, da Aristotel tukaj prikaže glavne kavzalne mehanizme, ki delujejo pri prenašanju skozi generacije, pri čemer je moško gibanje ključni faktor. Mayhew je sicer na tem mestu predstavil interpretacijo, s pomočjo katere je pokazal, da gre v tem primeru za enakopravnosti spolov, a smo pokazali, da ta interpretacija ne more popolnoma držati.

Pri trditvi '*Ženska se anatomsko razlikuje od moškega*', smo se osredotočili na tri stvari: velikost možganov, zgradbo kosti ter število zob (ta očitek je eden izmed slavnejših). Ugotovili smo, da Aristotelov očitek, da imajo ženske manjše možgane od moških, dejansko ne kaže na manjvrednost žensk (v smislu krajše pameti), ampak prikazuje biološko sorazmernost telesa, pri čemer velja sorazmerje: večje telo – večji možgani, in obratno. Tukaj pa je dobro omeniti tudi to, da je ta Aristotelov zapis popolnoma pravilen, saj je znanstveno dokazano, da so moški možgani težji od ženskih. Za naslednja Aristotelova očitka, da imajo ženske mehkejša kosti od moških ter da imajo manjše število zob, pa je verjetno bolj ustrezno skleniti, da verjetneje temeljita na neustreznem vzorcu kot pa na seksističnem odnosu Aristotela do žensk.

Trditev '*Ženske kot nežnejši, manj pogumen spol*' je ena izmed spornejših, saj so glede značajskih lastnosti ženske izredno negativno prikazane. S primerjavo sodobnih znanstvenih ugotovitev pa smo uspeli pokazati, da ženski spol ni upravičeno deležen očitkov, kot so nesposobnost prenašanja bolečine in nadzora čustev, prav tako pa ni ustrezno ločiti med »ženske in čustva« ter »moški in razum«. Še posebej odklonilen

odnos Aristotela do žensk pa se je pokazal v njegovih študijah o pogumu, ki ga prikazuje kot izrazito superiorno lastnost moških. S pomanjkanjem poguma so tako povezane slabe lastnosti, kot npr. laganje in varanje, česar pa potemtakem moški sploh ne bi imeli. V prid seksizmu govori tudi preglednica 2, kjer je vidno, da Aristotel ženskam glede značaja pripiše več slabih kot dobrih lastnosti.

Trditev '*Vloga žensk v razmnoževanju je inferiorna*' smo predstavili s sedmimi podpoglavji, kjer smo obravnavali tudi Aristotelovo znano trditev, da so moški tisti, ki prispevajo obliko (ki je superiorna), ženske pa prispevajo snov (ki je inferiorna). Ugotovili smo, da Aristotel v tem primeru snovi ne smatra kot grobega gradbenega materiala, ampak gre za 'generativno substanco', ki predstavlja gibalni princip. V povezavi s snovjo pa smo obravnavali tudi materijo z vidika *Metafizike*, kjer smo navajali Connelovo, ki je ugotovila, da materija pomeni nekaj kompleksnega in specifičnega, ki se na različnih stopnjah razvoja spreminja. Snov ima potencial gibanja, sprejemanja in je splošno funkcionalna, kar pa pomeni, da ni le pasivna. Kljub temu pa še vedno potrebuje moškega, da se lahko preobrazi v funkcionalno zmožnost. Moški se tako kljub temu še vedno kaže kot superiorni, je namreč tisti, ki omogoča preobrazbo materije, in je tisti, ki vsebuje čisto seme. Čisto seme pa je tisto, ki vsebuje vir zaznavne duše, kar pa '*žival naredi za žival*'. Tudi teorija Allenove o štirih vzrokih pokaže inferiorni položaj ženske, saj dejansko prispeva le snovni vzrok (torej materijo). Kar pa zadeva pomen ločenega spola pri organizmih, je razlog v tem, da je bolje, da je superiorno ločeno od inferiornega, kar pa prav gotovo kaže na seksizem. Izjemoma se seksizem ne kaže v Aristotelovem pojmovanju Matere narave (tukaj bi lahko navedli vzporednico s »kralji« čebelami ter »materami« osami), ki je tista, ki nastaja *sama po sebi*.

S trditvijo '*Moški imajo vedenje, ženske pa resnično mnenje*' smo povezali biologijo in epistemologijo, pri čemer je racionalni element ključni za modrost, v povezavi s tem pa je Aristotel tudi videl moškega kot edinega sposobnega vladanja. Odnos med žensko in moškim je v *Politiki* namreč definiran kot odnos med vladajočim in vladanim. Moški poseduje praktično modrost, ženska pa doseže svojo vrlino tako, da se podredi svojemu možu. In ker ženske lahko dosežejo le resnično mnenje, je s tem tudi filozofija rezervirana samo za moške.

Očitno pa je, da je Aristotel pri svojem delu zagrešil kar nekaj napak, kljub temu pa bi lahko rekli, da so določene bile povzročene zaradi omejitev takratnega časa. Prav zaradi tega se je v določenih trditvah pokazalo, da vse Aristotelove trditve ne temeljijo na seksističnih predpostavkah. Če ne bi bilo tako, bi zelo težko odgovorili na vprašanje, kako lahko nekdo, ki absolutno povečuje vlogo moških, pri tem dopušča tudi odstopanje.

Kljub seksizmu pa Aristotela kot filozofa ne moremo kar tako zavrniti, saj smo pokazali, da podstavke njegove filozofije kljub temu ostanejo nespremenjene. Zanimivo je, da je področje Aristotelovega pogleda na ženske izredno živahno, pri čemer določeni avtorji še vedno podpirajo mnenje, da če obtožimo Aristotela kot seksista, obtožujemo brez prave podlage. V diplomskem delu smo predstavili najbolj značilne trditve, pri čemer smo upoštevali tako zagovornike kot tudi kritike.

Z gotovostjo sedaj lahko zapišemo, da je za Aristotela ženska tista, ki je inferiorna moškemu, ker predstavlja deformirano bitje, ker ima nižjo naravno toploto, ker je tista, ki je bolj nesramna, bolj nagnjena k varanju in laganju; ženska je tista, ki je brez poguma in praktične modrosti in zaradi tega nesposobna vladanja; ženska je tista, ki je sposobna le resničnega mnenja in zaradi tega nesposobna filozofije, in četudi smo uspeli pokazati, da snov, ki jo prispeva, ni le pasivni gradbeni material, je še vedno moški tisti, ki prispeva dušo, ki *'žival naredi za žival'*. Ali bi res lahko rekli, da Aristotela obtožujemo sovraštva do žensk brez prave podlage?

7 VIRI IN LITERATURA

Allen, P. (1985). *The concept of woman: the Aristotelian revolution, 750 B.C. – A.D. 1250*. Canada: Eden Press.

Aristotel. (1910). *De generatione animalium* (translated by A.Platt). Oxford: Clarendon Press.

Aristotel. (1999). *Metafizika* (prevod Valentin Kalan). Ljubljana: Založba ZRC.

Aristotel (2002) *O duši* (prevod Valentin Kalan). Slovenska matica, Ljubljana: Slovenska matica.

Aristotel. (2007). *The History of Animals* (prevod: D'Arcy Wentworth Thompson). Pridobljeno 8.12.2011 iz spletne strani University of Adelaide, eBooks@Adelaide: <http://ebooks.adelaide.edu.au/a/aristotle/history/>

Aristotel. (2010) *Politika* (prevod Matej Hriberšek). Ljubljana: GV Založba.

Aristotelizem. (b.d.). Pridobljeno 4.1.2012 iz <http://sl.wikipedia.org/wiki/Aristotelizem>

Blame, D.M. (1987). The place of biology in Aristotle's philosophy. V A. Gotthelf, J.G. Lennox (Ur.), *Philosophical issues in Aristotle's Biology* (str. 9-21). Cambridge: Cambridge University Press.

Bolton, R. (1987). Definition and scientific method in Aristotle's Posterior Analytics and Generation of Animals. V A. Gotthelf, J.G. Lennox (Ur.), *Philosophical issues in Aristotle's Biology* (str. 120-167). Cambridge: Cambridge University Press.

Boylan, M. (2004). *Aristotle: Biology*. Pridobljeno 4.1.2012, iz <http://www.iep.utm.edu/aris-bio/>

Clark, S. R. J. (1999). *The Political Animal – Biology, Ethics & Politics*. London: Routledge.

Connel, S. M. (2001). Toward an integrated approach to Aristotle as a biological philosopher. *The review of Metaphysics*, 55, 2, 279-322.

- Dobbs, D. (1996). Family Matters: Aristotle's Appreciation of Women and the Plural Structure of Society. *American Political Science Review*, 90 (No.1), 74-89.
- Durand, K. K. J. (2004). *Virtue: essays in ancient philosophy*. Lanham, Maryland: University Press of America, 112.
- Džomba, T. (2006). *Feminizem in družbena netolerantnost*. Diplomsko delo, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Erčulj, M. (2011). *Ženske na vodstvenih položajih v politiki, znanosti in gospodarstvu*. Magistrsko delo, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Freeland, C. A. (1987). Aristotle on bodies, matter, and potentiality. V A. Gotthelf, J.G. Lennox (Ur.), *Philosophical issues in Aristotle's Biology* (str. 392-407). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gender Differences In Brain Response To Pain*. (b.d.) Pridobljeno 1.12.2011, iz <http://www.sciencedaily.com/releases/2003/11/031105064626.htm>
- Gur, R. C., Gunning-Dixon F., Bilker, W. B., Gur, R. E. (2002). Sex Differences in Temporo-limbic and Frontal Brain Volumes of Healthy Adults. *Cerebral Cortex* 12, 998-1003.
- Hankinson, R. J. (2009). Causes. V G. Anagnostopoulos (Ur.), *Companion to Aristotle* (213-229). Velika Britanija: Blackwell Publishing Ltd.
- Henry, D.M.. (2007). How Sexist Is Aristotle's Developmental Biology?. *Phronesis* 52 (2007), 251-269.
- Henry, D.M. (2009). *Generation of Animals*. V G. Anagnostopoulos (Ur.), *Companion to Aristotle* (213-229). Velika Britanija: Blackwell Publishing Ltd., 368-384.

How Male and Female Brains Differ. (b.d.). Pridobljeno 18.12.2011, iz <http://www.webmd.com/balance/features/how-male-female-brains-differ?page=2>

Johnson, A. G. (2000). *The Blackwell dictionary of sociology: a user's guide to sociological language*. Velika Britanija: Blackwell Publishing Ltd.

King, H. (2005). *Health in Antiquity*. New York: Routledge.

Kolar, M. (b.d.). *Aristotelova metafizika evolucije*. Pridobljeno 27.12.2011, iz http://www.zofijini.net/modrost_Aristotelova.html

Landau, I. (2006). *Is philosophy androcentric?*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press.

Lapuh, A. (2004). *Ženske in znanosti*. Diplomsko delo, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.

Lennox, James, "Aristotle's Biology", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2011 Edition)*, Edward N. Zalta (ur.). Pridobljeno 3.1.2012, iz <http://plato.stanford.edu/archives/fall2011/entries/aristotle-biology/>.

Maridovšek, B. (2006). *Ženske v antični Grčiji*. Diplomsko delo, Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.

Matthen, M. (2009). Teleology in Living Things. V G. Anagnostopoulos (Ur.), *Companion to Aristotle* (335-347). Velika Britanija: Blackwell Publishing Ltd.

Mayhew, R. (2004). The female in Aristotle's biology: reason of rationalization. Chicago: The University of Chicago Press.

Mayhew, R. (2009). Rulers and Ruled. V G. Anagnostopoulos (Ur.), *Companion to Aristotle* (213-229). Velika Britanija: Blackwell Publishing Ltd., 526-539.

McKeen, C. (2007). Critical notes: The female in Aristotle's Biology. *Philosophical Books*, 48 (No. 1), 60-65.

Platon. (2005). *Zbrana dela* (prevod Gorazd Kocijančič). Celje: Mohorjeva družba.

R.J. Kilcullen. (1996). Introduction to Political Theory. *Tape 5: Aristotle, The Politics*. Pridobljeno 8.12.2011, iz spletne strani Macquarie University: <http://www.humanities.mq.edu.au/Ockham/y6704.html>

Sofokles (2000). *Ajant, Trahnike, Filoktet* (prevedel Kajetan Gantar in Brane Sanegačnik). Maribor: Obzorja.

Stauffer, D. J. Aristotle's Account of the Subjection of Women. Pridobljeno 23.12.2001, iz http://sitemason.vanderbilt.edu/files/e5Vjfa/Aristotle_s%20Account%20STAUFFER.pdf

Vežjak, B. (b.d.). *Problem vrline v grški filozofiji*. Pridobljeno 27.12.2011, iz http://www.zofijini.net/modrost_vrlina.html

Vežjak, B. (2010). Filozofija in aporija spola. V A. Adam idr. (Ur.), *Filozofija na maturi* (str. 29-37). Ljubljana: Državni izpitni center.

Vital heat (b.d.). Pridobljeno 7.12.2011 iz http://en.wikipedia.org/wiki/Vital_heat

Wians, W. (2005). Review – The female in Aristotle's Biology: Reason or Rationalization (by Robert Mayhew). Institute for Research in Classical Philosophy and Science, *Aestimatio* 2, 42-48.